

Tilburg,

tijdschrift voor geschiedenis,
monumenten en cultuur
Verschijnt driemaal per jaar

Jaargang 22, nr. 1
mei 2004

Uitgave

Stichting tot Behoud van
Tilburgs Cultuurgoed
K.v.K.: S 41096029 • ISSN: 0168-8936

www.historietilburg.nl

Redactie

Henk van Doremalen en Ronald Peeters

Redactiesecretariaat

Ronald Peeters
Montfortanenlaan 96
5042 CX Tilburg
rpeeters@historietilburg.nl

Abonnement

€ 13,00

Losse nummers
verkrijgbaar in de
boekhandel (€ 4,50)
Abonneren door
overmaking op de
rekening van de Stichting
tot Behoud van Tilburgs
Cultuurgoed te Tilburg

Gironummer 5625554
AMRO-bank rek.nr.
42.81.63.343
onder vermelding van
'abonnement 2004'

Foto's

Indien niet anders vermeld:
Fotocollectie van
het Regionaal Historisch
Centrum Tilburg
Omslagfoto:

Jos Zeegers (1920), Gildeopmars, olieverf op doek, 1999.
(Part. coll.)

Vormgeving

Scheepens Reclame Adviseurs en Ronald Peeters

Opmaak en druk

Drukkerij-Uitgeverij
Gianotten B.V., Tilburg

Ten geleide

Het eerste nummer van 2004 van het tijdschrift Tilburg is extra dik omdat we het verzoek kregen om speciaal aandacht te schenken aan het 500-jarig bestaan van het gilde de St. Sebastiaan.

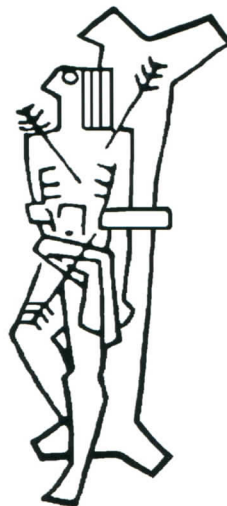
Gerard Steijns, voormalig gemeentearchivaris en zelf gildebrouder, schreef een uitvoerig verhaal over het Koninklijk Handboogschuttersgilde Sint Sebastiaan van Willem III, zoals de naam voluit luidt. De oudste sporen van dit gilde voeren dit jaar precies 500 jaar terug. Het gilde is niet continu actief geweest, maar het heeft een zo rijke historie dat een omvangrijk artikel alleszins te rechtvaardigen was.

De rijke historie van het gilde komt mede tot uiting in zijn relatie met de kunst. Door Chris Bergman is daar een apart artikel aan gewijd. Een tekenzolder, een artiesten-kroeg en de Kunstzaal Donders speelden een rol bij de reanimatie van het gilde in 1966. Opmerkelijk in die tijd was het grote aantal kunstenaars dat gildebrouder was.

Jan Lemmens besteedt in het kort aandacht aan de restauratie van de protestantse Pauluskerk aan de Heuvelstraat. Deze kerk dateert uit 1822/23 toen de hervormden een nieuwe gebedsruimte nodig hadden nadat ze de Heikese kerk moesten verlaten.

Paul van Dun bespreekt een aantal boeken dat de laatste jaren over Tilburg het licht heeft gezien. Er was in dit omvangrijke nummer verder geen ruimte voor Tilburg Kort. In het tweede nummer zullen we daar extra aandacht aan besteden.

De redactie

Inhoud

- 3 Gerard Steijns:**
De lotgevallen van een 'schone slaper'. Het Koninklijk Handboogschuttersgilde Sint Sebastiaan van Willem III te Tilburg
- 25 Chris Bergman:**
Kunst en de geest van het Gilde
- 35 Jan Lemmens:**
De restauratie van de Pauluskerk
- 36 Paul van Dun:**
Historische publicaties. De oogst van 2001 tot 2004

De lotgevallen van een 'schone slaper'

Het Koninklijk Handboogschuttersgilde Sint Sebastiaan van Willem III te Tilburg¹

Gerard Steijns*

** Drs. Gerard Steijns was van 1980 tot 1998 gemeente-archivaris van Tilburg. Hij schreef diverse bijdragen op historisch terrein, onder andere voor het tijdschrift 'Tilburg' over de parochie Tilburg 't Heike (1990), Koning Willem II (1999), Gilde Sint Sebastiaan (2001) en over de wijken Jeruzalem (2000) en Zorgvlied (2001).*

In de maand mei van dit jaar 2004 gaat het Koninklijk Handboogschuttersgilde Sint Sebastiaan van Willem III vieren dat het 500 jaar geleden is dat de verering van Sint Sebastiaan in de oude parochiekerk van Tilburg aantoonbaar gestalte kreeg in de aanwezigheid van een altaar en waarschijnlijk ook een daarbij behorende broederschap of gilde.

Bestaat het huidige gilde dus 500 jaar? Men zou dat, de praktijk van zeer veel andere schuttersgilden in Brabant volgend, zo kunnen zeggen ja. Maar zo eenvoudig ligt dat natuurlijk niet. Peter Nissen heeft daar nog onlangs het volgende over gezegd: *"Bij een heel aantal schuttersgilden in Noord-Brabant doet zich het probleem voor dat niet duidelijk is of het gilde werkelijk als gilde is opgericht en wanneer, dan wel of het voortgekomen is uit een oudere broederschap. Enkele schuttersgilden koesteren weliswaar een oprichtingsdatum in de vijftiende of zestiende eeuw en noemen*

*zich met een beroep op die datum 'aloud'. Maar uit de eerste schriftelijke documenten blijkt doorgaans niet duidelijk wat de functie van de desbetreffende corporatie was. In de naamgeving lopen verder tot op de dag van vandaag termen als gilde en broederschap door elkaar heen."*² Deze constatering geldt ook voor ons koninklijk gezelschap, al moeten we zeggen dat de eerste vermelding van Sebastiaan in Tilburg en het feitelijk bewijs dat er een schuttersgilde van die naam was, waarvan het huidige gezelschap de voortzetting is, niet zo erg ver in tijd uiteenliggen. Daarnaast moeten we eerlijk zijn en erkennen dat het Tilburgse Sebastiaansgilde, als we dan aannemen dat 500 jaar geleden het eerste levensteken daarvan is vermeld, sindsdien ook periodes heeft gekend van verval en zelfs in de laatste eeuw nog van langdurige inactiviteit. Desalniettemin is er sinds dat prille begin van de zestiende eeuw toch sprake van een hoge mate van continuïteit in wat we dan maar bescheiden de aanwezigheid van Sint Sebastiaan in Tilburg zullen noemen. En in ieder geval koestert het huidige gilde een formidabel cultureel erfgoed en inspiratie uit die vijf eeuwen geschiedenis. Mogen de feiten voor zich spreken.

Het geschilderd medaillon uit het verder op een paar snippers na volledig vergane zijden vaandel uit de 19e eeuw. Aan de ene kant staat een van een oudere gravure afgeleid portret van Anthoy Schetz van Grobbendonck, de echtgenoot van Maria van Malsen vrouwe van Tilburg tussen 1621 en 1650, aan wie ten onrechte een 'bevestiging' van het gilde in 1617 werd toegeschreven. Aan de andere kant een afbeelding van de marteldood van Sint Sebastiaan. (Coll. Sint Sebastiaan).

Koningsschild van Hendrik Michielsz. Schaapsmeeders uit 1761, toen hij voor de eerste keer koning schoot. Hij zou dat nog twee maal herhalen en werd zo keizer. Het bovenste tafereel toont het gilde op het moment dat de vogel van de schutsboom valt. In het midden zit de bode en herbergier Schaapsmeeders in zijn herberg 't Zwaard geldelijke transacties af te wikkelen. Onder zie je de bode op weg met paard en kar. (Coll. Sint Sebastiaan).

De eerste eeuw

In het begin van de zestiende eeuw vormde het uitgestrekte dorp Tilburg samen met het veel kleinere Goirle een heerlijkheid binnen het hertogdom Brabant, waarvan de heerlijke rechten in handen waren van Jan van Haestrecht, de laatste mannelijke telg uit de familie Van Haestrecht. Zijn overgrootvader Paulus was in 1387 door hertogin Johanna met die rechten beleend. Jan moet kort na 1500 gestorven zijn en zijn dochter Margriet, getrouwd met Robbert van Malsen, volgde hem in 1507 in zijn rechten op. Ruim een eeuw later in 1621 zal de achterachterkleindochter van dit echtpaar, Maria van Malsen haar kinderloos overleden broer Adriaan opvolgen als vrouwe van Tilburg en Goirle, terwijl haar zoon Lancelot uit haar huwelijk met Antonij Schetz van Grobbendonck na haar dood in 1650 de eerste heer uit dat geslacht wordt. Met name hem zullen we verderop in dit verhaal nog tegenkomen. Sinds 1453 stelden de heren van Tilburg en Goirle zeven schepenen aan, die daartoe namens hem door zijn schout gemaand het bestuur en de rechtspraak in de dorpen uitoefenden. De parochie Tilburg met een in 1483 na een langdurige en forse verbouwing herwijde en van een groot aantal altaren voorzien kerk (op de plaats van de huidige Heikese kerk) werd sinds 1231 bediend door de norbertijnen van

Tongerlo, die het recht hadden de pastoor te benoemen en een groot deel van de tienden te innen. Het dorp was zeker nog een voornamelijk agrarische gemeenschap, verdeeld over een twaalfstal gehuchten of 'herdgangen', maar waar we toch ook al een beginnende huishouding aantreffen, die in de komende eeuwen zal uitgroeien tot de voornaamste inkomstbron: de wolindustrie.

In deze situatie gaven op 'pynxtavent', dat is zaterdag voor Pinksteren, 25 mei 1504, Michiel Henric Roelofs (ook wel Roloefs of Rolochs genaamd) en zijn vrouw Heijlwijch of Hadewig voor schepenen van Tilburg bij wijze van testament aanwijzingen voor de verdeling van hun bezittingen. Het is een in meer dan één opzicht opmerkelijke akte geworden.³ Allereerst is voor de geschiedenis van de Tilburgse wolnijverheid van belang dat 'het weffgetou metten cammen' tezamen met enig met name genoemd onroerend goed en een aantal inkomsten uit pachten naar Jan Veramelvoert, de vader van Heijlwijch en waarschijnlijk tevens compagnon in zaken, gaan en niet naar de niet met name genoemde kinderen, die overigens collectief wel met de rest van de eveneens dan ook niet nader aangeduide bezittingen worden bedacht.⁴ Daarnaast is het, hoewel in het algemeen minder opmerkelijk, in ons geval toch wel heel interessant dat aan de pastoor en koster alsmede een aantal broederschappen of 'gulden' in de parochiekerk van Tilburg legaten wordt nagelaten. Daaronder is ook 'Sinte Sebastiaan' die eenmalig een stuiver krijgt.⁵ Weliswaar wordt juist bij Sint Sebastiaan niet de toevoeging 'gulde' gebezigd, maar we mogen uit de context opmaken dat het hier om een altaar gaat en dan mag men op grond van wat gebruikelijk was veronderstellen dat er een broederschap was die dat altaar onderhield. Nog geen dertig jaar later zijn er in ieder geval zo'n altaar en de bijbehorende broederschap wél, als Arijen Arijansen Beij twee lopen rogge erfpacht gaande uit een huis met aanliggende grond aan de Veldhoven blijkt schuldig te zijn aan Laureijs Henrick Weijmers, deken van het altaar van Sint Sebastiaan in de kerk van Tilburg.⁶ Daarmee hebben we de naam van de eerste persoon die met zekerheid als gildebroeder van Sint Sebastiaan te identificeren is. Michiel Roelofs kan dat ook geweest zijn maar hij kan ook om andere redenen het altaar bedacht hebben. Dat zou bijvoorbeeld kunnen zijn om daarmee een gelofte in te lossen aan de patroon tegen de pest, die Sebastiaan naast die van de boogschutters ook was. Maar over dit aspect later meer.

Ook aan de 'Heijdside' of Heikant had het Sebastiaansaltaar opbrengsten te innen. In 1533 betaalt Michiel Peter Gerit Reijnen uit zijn land aldaar twee lopen rogge erfpacht aan de 'rector', de niet bij naam genoemde priester, die het altaar bediende.⁷ Lid van de broederschap was in ieder geval Laureijs Peter Verschueren, die in 1540 bij testament één carolusgulden aan de broederschap van Sint Sebastiaan vermaakt, waarmee 'zijn doodschuld' is voldaan. Deze toevoeging duidt erop, dat hij deze bij het lidmaatschap gebruikelijke verplichting tot het betalen van

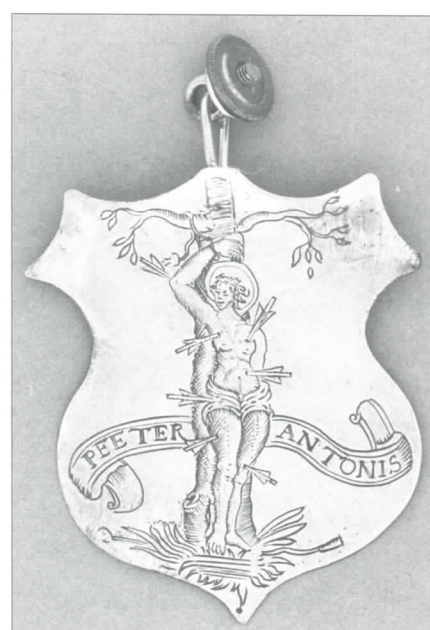
een uitredgeld had na te komen. Hij bedacht overigens nog zeven andere 'gilden', waaronder die van O.L.Vrouw in Den Bosch, en daarvan vijf wegens doodschuld. Alle dekens van de gilden waarvan hij lid was mochten samen nog eens tien stuivers verteren.⁸ Ten slotte draagt Jan Aert Reijnbouts in 1567 als man en voogd van Anna dochter van Adriaen Reijner Crillaerts, een weide bij het Kerkven te Tilburg (ergens ter hoogte van het huidige Piusplein) over aan Lucretia Adriaen Adriaen Crillaerts weduwe van Dierck van Son. Daaruit moet jaarlijks een erfpacht van 2 lopen rogge betaald worden aan 'de gulde van Sinte Sebastiaan in de kercke van Tilborch'.⁹

Tot nu toe kennen we uit de schriftelijke bronnen geen aanwijzingen die erop duiden dat de aldus ongetwijfeld in de eerste helft van de zestiende eeuw aanwezige broederschap ook een schuttersgilde was. Dat moet zij echter in ieder geval rond 1550 al wél geweest zijn, zij het dat we daar dan weliswaar geen schriftelijke bevestiging van hebben, maar toch zeker een aantal materiële aanwijzingen. Daar zijn allereerst het fraaie zilveren patroonsmedaillon of 'brozie' en het daaraan hangende vogeltje, die beide op grond van stijlkenmerken in de 16e eeuw te dateren zijn.¹⁰ De stukken zijn blijkens een uitgavenpost voor het schoonmaken ervan in het rekeningenboek zeker al in 1810 in het bezit van het gilde, en er is geen reden om aan te nemen dat er ook tevoren ooit een ouder stuk van elders zou zijn aangekocht.¹¹ Een dergelijke combinatie van patroonsteken met vogel is kenmerkend voor schuttersgilden. En dan zijn er de koningsschilden. Twee van de oudste bewaarde koningsschilden van het Sint Sebastiaansgilde staan op naam van een zekere 'Claes Driesson'. Ze zijn niet gedateerd, maar we mogen Claes zeker wel identificeren met Claes Andriessen alias van Gorcum (zijn vader Andries Jan van Gorcum moet ook werkelijk uit die stad afkomstig zijn geweest), die vóór 1544 gehuwd was met Marie dochter van Bartholomeus Thonissen Verbunt. Hij duikt voor het eerst in 1541 op in het Tilburgs sche-

penprotocol, als hij een huis c.a. aan de Veldhoven en een aantal landerijen o.a. in de Schijf koopt. In 1555 leeft Claes nog, in 1561 is zijn vrouw Marie weduwe. Ergens tussen 1540 en 1560 moet Claes Driessen dus tweemaal koning zijn geweest.¹² Uit dezelfde periode stamt ook een koningsschild op naam van 'Marcellis Arssen van Vessem'. Marcellis zoon van Aert Marcellis van Vessem alias van Loet of Luet was rentmeester van de Tilburgse goederen van de abdij van Tongerlo. Zijn vader Aert of Arnoldus was schepen van Tilburg van 1507 tot 1547. Hij en zijn zoon bewoonden een huis aan de zuidzijde van de Heuvel.¹³ Marcellis is in 1574 gestorven.¹⁴

Waar er koningsschilden zijn moet er ook geschoten zijn. We kunnen daarom rustig aannemen, dat zo de broederschap van Sint Sebastiaan wellicht aanvankelijk slechts de functie gehad zou hebben van instandhouders van een altaar ter ere van de pestheilige bij uitstek, zij toch in ieder geval omstreeks 1550, zo niet eerder, ook een beschuttende broederschap in de vorm van een handboogschuttersgilde moet zijn geweest. Daarnaast maken we uit de namen van de geïdentificeerde koningen uit de eeuw omstreeks 1600 op dat we te maken hebben met een gezelschap dat ten minste een deel van de elite van het dorp, tevens parochie, onder haar leden telde. Dat is kenmerkend voor een schuttersgilde, en dat gold ook voor het andere toen bestaande Tilburgse schuttersgilde: de kruisboogschutters van Sint Joris, daterend ten minste van 1483 en zeker al schietend sinds ca. 1510.¹⁵ Opvallend is ook dat er bij de erflaters in 1504, 1532 en 1540 geen dubbeldidmaatschappen met Sint Joris zijn aangetroffen, terwijl dat wel gold voor andere broedersschappen, zoals die van Sint Anna, Sint Barbara en Sint Pieter. Lidmaatschap van een schuttersgilde was exclusief. De elite van het dorp was waarschijnlijk gelijkelijk verdeeld over de twee.¹⁶ Een in de jaren tachtig teruggevonden ledenlijst van het Sint Jorisgilde uit 1627 bevat 78 namen van min of meer goede Tilburgse dorpelingen, die we niet terugvinden

Drie van de oudste koningsschilden van Sint Sebastiaan uit het midden van de 16e eeuw, v.l.n.r.: Claes Andrieszoon van Gorcum, Marcellus Aertszoon van Vessem en Peeter Antonis (van Beurden). De laatste familienaam is niet zeker. (Coll. Sint Sebastiaan).

in de dodenlijst van Sint Sebastiaan, die omstreeks 1655 moet zijn aangelegd.¹⁷ Sint Joris blijkt overigens in die tijd nog wat notabeler te zijn geweest dan Sint Sebastiaan. We vinden onder de leden heel wat dorpsbestuurders. De oudst bekende koning van Sint Joris is Herman Jan de Roij, dorpssecretaris van 1602 tot 1620 en schout van 1620 tot 1650. Een aantal van zijn naaste familieleden vinden we ook in de lijst van 1627. Elite dus, maar desalniettemin verplicht tot verregaande dienstbaarheid aan de dorpsgemeenschap.¹⁸ Over de specifieke vorm waarin dat door gildebroeders van Sint Sebastiaan in praktijk werd gebracht nu eerst wat meer.

Pestbroeders

Sint Sebastiaan was zoals al gezegd niet alleen de patroon van de boogschutters, maar ook van de pestlijders. Hij deelde die verering met nog een aantal typische 'pestheiligen' zoals de H. Antonius abt.¹⁹ Als in 1600 Andries Salen en zijn vrouw Geertruijdt Smolders aan de pest zijn overleden laten hun kinderen blijkens een post in de boedelrekening een H.Mis opdragen aan de beide aan deze twee heiligen gewijde altaren in de kerk van Tilburg.²⁰ Ook in de na de brand van 1595 herbouwde kerk was er dus nog een Sint Sebastiaansaltaar, dat zelfs expliciet wordt vermeld in het testament van Cornelis Geridt Daniels en zijn vrouw. Zij kiezen hun laatste rustplaats in de kerk 'voor Sinte Sebastiaensaltaer aldaer'.²¹ Uit de rekening van de herbouw van de kerk weten we ook dat er twee glasramen aan Sint Sebastiaan en zijn schutterscollega

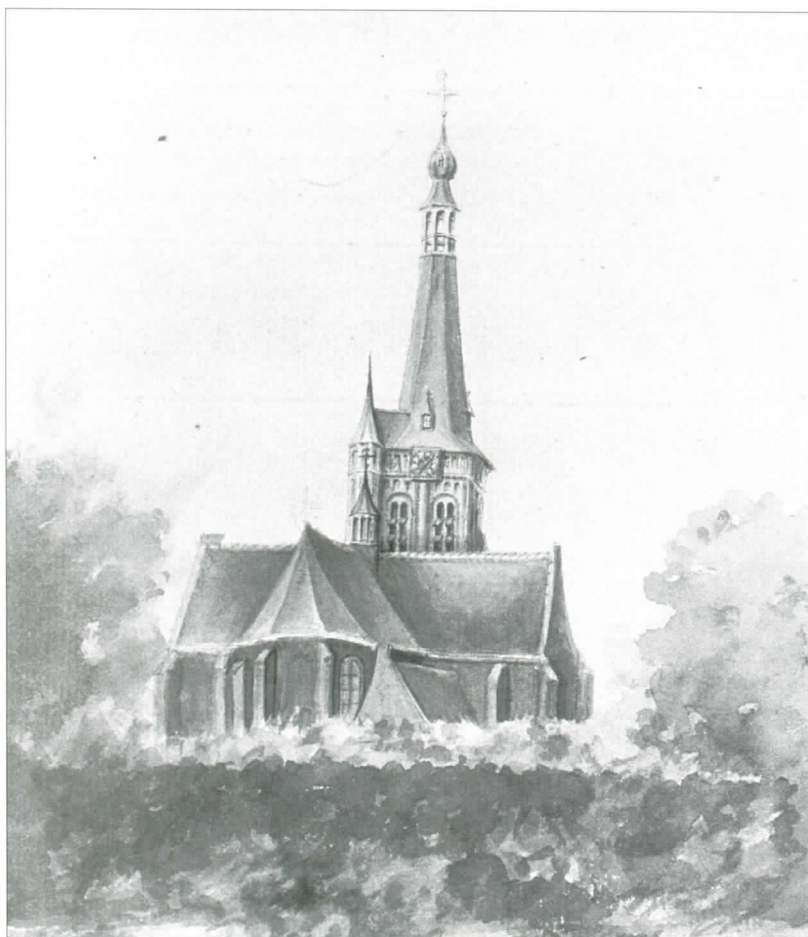
Sint Joris waren gewijd. De glasmaker heeft op 4 november 1604 een betaling van 10 gulden ontvangen voor het 'vermaken' daarvan.²² Wellicht heeft het altaar daar vlakbij gestaan.

Tilburg werd in de decennia rond 1600 herhaaldelijk geteisterd door soms desastreuze pestepidemieën, die eufemistisch werden aangeduid met "*de Gods gave*" en ook wel naar de typische kenmerken met "*de haestige*" of "*aenclevende*" ziekte. De ergste waren die van 1622 en 1625-1626. Het gemiddeld aantal begravingen was in 'normale' jaren in Tilburg in die tijd circa 50. In de periode 1622-1627 was dat echter 186 met een uitschieter in 1626 van 599. Volgens een andere berekening op basis van fiscale gegevens moeten er tussen 1622 en 1627 zo'n 1600 slachtoffers geweest zijn en dat op een totale parochiebevolking van nog geen 4000 communicanten.²³ De gildebroeders van Sint Sebastiaan hebben de taak gehad om deze slachtoffers te begraven, zo blijkt uit een aantal bronnen zoals de armrekeningen en de voogdijen boedelrekeningen. Ze deden dat namelijk niet voor niets. Herhaaldelijk worden daarvoor aan de dekens van het gilde betalingen, meestal twee gulden per begraven volwassene, gedaan. Maar tegenover deze ruime vergoeding stond natuurlijk ook een niet gering risico. Blijkens de vermelding als bewijsstuk in een proces van 1626-'28 moeten zij van de begravingen zelf ook een register hebben bijgehouden. Helaas is dat verloren gegaan.²⁴

Orde en rust

Bij het koningszilver is ook een klein schildje bewaard dat in zijn totaal het wapen van de familie Van Malsen voorstelt. Het zou vroeger onder aan het koningsvogeltje gehangen hebben. Dat is inderdaad een zinvolle plek voor het wapen van de plaatselijke heren op wier gezag schuttersgilden werden gereguleerd. Althans, zo is dat in Tilburg het geval.²⁵ Er was meer dan één reden waarom het plaatselijk gezag zich bemoeide met 'de kaart' van een schuttersgilde. Feitelijk voerden de gilden met hun activiteiten een taak uit, die aan dat gezag was voorbehouden en dus ook daaraan ontleend moest worden. De kaart van het Sint Jorisgilde uit ca. 1510 bevat al een bepaling die daarop slaat.²⁶ Daarnaast kan gesteld worden, dat het feit dat de meest op de voorgrond tredende families via het lidmaatschap van de schuttersgilden en door een eed van trouw verbonden waren met het heerlijk gezag, op zich al bijdroeg aan de handhaving van de orde en rust in de dorpsgemeenschap. Via het gilde ontstond een lotsverbondenheid en werd de maatschappelijke solidariteit versterkt. Lancelot Schetz van Grobbendonck (1606-1664) zegt dan ook in de preambule van de door hem in 1652 '*gereformeerde*' kaart, dat hij '*ter bede van de gemeijne ondersaten van Tilborgh ... het gilde van 'den Gloriosen ridder ende martelaer Sinte Sebastiaan'* gecontinueerd heeft '*tot verchieringe ende augmentatie van de onderlinge liefde tusschen henlieden ende meerdere verseeckertheijt [van]den voorgenoemden dorpe van Tilborgh*'.²⁷ Twee redenen dus: interne orde en externe beveiliging. Allerlei bepalingen in die kaart moeten deze doelstelling onder-

De oude kerk van Tilburg circa 1789 aan de achterzijde gezien vanuit de 'Lage Venneweiden', nu het Stadhuisplein achter het Stadskantoor. Dit is het gebouw van na de herbouw vanwege de brand in 1595. Hier moet voor de overgang in handen van de hervormde gemeente (1630-'35) nog een Sint Sebastiaansaltaar in hebben gestaan. Deze kerk is in 1827 na de teruggave aan de katholieke parochie van 't Heike op de toren na afgebroken en vervangen door het huidige gebouw. (Sepiatekening, coll. RAT).

De zilveren 'brozie' of het patroonsmedaillon met koningsvogel uit de 16e eeuw van het Sebastiaansgilde. De beeldjes en het vogeltje zijn in ieder geval zo oud maar verder is er veel aan gerepareerd of vernieuwd. In 1819 betaalt men 10 gulden voor 'het maaken (= repareren) van de Broosie' en dat klopt met een meesterteken op de achterzijde van de in die tijd werkende Tilburgse zilversmid P. Lombarts. De koningskroon is toegevoegd na het in 1851 ontvangen van het predikaat 'Koninklijk'. (Coll. Sint Sebastiaan).

steunen. Net als bij Sint Joris 'verleent de Heer van Tilborgh dat de voorschreve gildebreeders sullen mogen vangen ende spannen allen de gene tsij van buijten of van binnen dorps die tegen den heer ofte gemeijnte gebreuckt mogten hebben ende die gevangenen te leveren in des heeren handen'. En ook nog: 'dat die voorgaande schutters ofte Gildebreeders gehouden sullen sijn ofte daar eenige quaetdoenders van buijten waren die tegen den heere herlijckheit of gemeijnte overlast gedaan hadde, ende den officier (de schout of drossaard) of dienaars de voorschreve quaetdoenders niet vermeesteren konden, sullen den Officier ende dienaars hulpe en assistentie schuldig sijn te doen, als sij daartoe versogt sullen sijn.' Misschien hebben we ook te maken met dienstverlening door de gildebreeders aan het dorpsbestuur in het geval dat er in de dorpsrekeningen sprake is van uitgaven vanwege het 'convoijeren' of escorteren door 'schutten' van belangrijke personen, die in de woelige jaren van de Tachtigjarige Oorlog veilig over het grondgebied van de Heerlijkheid moesten kunnen reizen. Dat gebeurde bijvoorbeeld op 5 april 1577: 'Soe is die vrouwe vanden merckgrave van Antwerpen al hier gecomen ende

seijde dat sij afgheset was tusschen Baerl ende Alphen ende soe hebben wij eenen waghen met drie perden moeten creijghen om haer te convoijeren ten Bosch met een deel schutten.' En twee dagen later gebeurt dat weer met 'eenen edelman'.²⁸

Maar wellicht even belangrijk als het bijdragen aan de veiligheid in het dorp was het bewaren van de interne orde en rust binnen het gilde. Er moesten geen twisten of tweedracht ontstaan en de gildebreeders mochten elkaar dienaangaande ook op de vingers tikken en 'breucken' of beboeten 'tot tien pont toe', maar dat gold niet in het geval ze elkaar verwondingen zouden toebrengen want: 'dat sal buijten staan' ofwel daar komt de gewone rechter aan te pas.²⁹

Het gilde diende de publieke zaak en het zorgde voor rust. Het steunde het openbare gezag en gaf dat waar dat passend was dus ook de nodige eerbetoen. De eerste keer dat we van dat laatste een precies verslag hebben is in 1766 als de jonge stadhouder Willem V feestelijk wordt begeleid op zijn doortocht door Tilburg.³⁰ In de erestoet die de Prins vanaf het kasteel aan de Hasselt door het dorp voorafging, liep ook het gilde van Sint Sebastiaan met het vaandel en een standaarddrager te paard. Natuurlijk was ook de toenmalige heer van Tilburg Gijsbertus Steenbergensis graaf van Hogendorp van Hofwegen van de partij, wiens familiewapen toen zeker ook al in de standaard van het gilde zal hebben geprikt.³¹ Gezien een aantal dubbelidmaatschappen tussen Sint Sebastiaan en het Patriots Exercitiegenootschap lijkt de Oranjeliefde aan het eind van de achttiende eeuw wat bekoeld te zijn, maar dat gold in feite voor heel veel katholieke notabelen op dat moment. Het heeft er overigens niet toe geleid, dat zoals bijvoorbeeld in Den Bosch gebeurde de schuttersgilden in Tilburg formeel zijn opgeheven.³² Op 31 augustus 1779 halen de gilden de Primus van Leuven Antonius van Gils nog in en op 17 april 1809 wordt hetzelfde gemeld ten aanzien van koning Lodewijk Napoleon, als hij zijn bekende bezoek brengt dat zal leiden tot de verheffing tot stad van het dorp Tilburg. Tussen die twee data stond de Republiek op zijn kop, maar de Tilburgse gilden bleven bestaan.

We moeten hier nog een onduidelijke zaak aan de orde stellen en dat brengt ons terug naar de 17e eeuw. Zoals we reeds meldden was 'Lanslotus Grave van Grobbendoncq Baron van Wesemael Heere der Stadt ende Lande van Dorbu (Durbuy) van Tilborgh, Goirle etc. Gouverneur ende Capiteijn generaal der provincie van Limburgh etc.', zoals hij zichzelf in de aanhef van de kaart noemt, de zoon van het echtpaar Anthonij Schetz van Grobbendonck en Maria van Malsen. Hij is pas in 1650 na de dood van zijn moeder, die sinds 1640 weduwe was, opgevolgd als heer van Tilburg en Goirle. Zijn vader was feitelijk nooit heer van Tilburg geweest, slechts de echtgenoot van de vrouwe. Desalniettemin is zijn portret afgebeeld op het nog bewaarde medaillon van het uit de 19e eeuw stammend vaandel van het gilde.³³ En dat niet alleen, in 1867 wordt door het gilde met veel animo het 250-jarig jubileum van de oprichting gevierd, althans van de ver-

De schitterend geciseleerde zilveren hoofdmansplaat van Sint Sebastiaan werd in 1841 gekocht bij de zilversmid J. de Haas in Antwerpen, de achterplaat werd in Tilburg verguld. Alles bij elkaar kostte dat het niet geringe bedrag van f 96,35 en dan had men de oude hoofdmansplaat in Antwerpen nog ingeleverd! (Coll. Sint Sebastiaan).

nieuwing 'terwijl het oorspronkelijke jaartal van oprigting door destijds plaats gehad hebbende verwikkelingen in het gemeenebest met de statuten is verloren geraakt en het bestaan der gilde den 23 september 1617 door baron van Grobbendonck, Heer van Tilburg en Goirle, werd bevestigd en onder bescherming genomen'.³⁴ Met de verwikkelingen zal de Tachtigjarige Oorlog bedoeld zijn. Het jaartal 1617 staat ook op het rouwbord van het gilde uit het derde kwart van de 18^e eeuw, maar dat moet er later op geschilderd zijn.³⁵ Nergens is een document te vinden dat de datum en het feit van de 'vernieuwing' ondersteunt. En een dergelijke daad kan men zich ook van Antonij Schetz niet voorstellen. Hij zou dat alleen uit naam en als voogd van zijn vrouw hebben kunnen doen en dan zeker nog niet in 1617, want zij trad pas in 1621 in de rechten van haar overleden broer. En bovendien ook zoon Lancelot rept er niet over. Integendeel zelfs: hij zegt in de preambule van 1652 dat zijn onderdanen 'eenen langen tijd van jaaren seeckere Gilde oft schutterije vanden handboge ende eenige statuten ende ordonantien henlieden bij mijne **voorouders** sijn begonst te onderhouden'. Dit suggereert toch een eerdere reglementering, die veel langer dan één generatie geleden heeft plaatsgehad. Hier moet ten minste een verwisseling van vader en zoon in het spel zijn. Inderdaad was Anthonij, die gouverneur van Den Bosch was en als zodanig deze vestingstad in 1629 na een beleg dat wereldnieuws was, had moeten overgeven aan stadhouder Frederik Hendrik, veel bekender gebleven dan zijn voor onze vaderlandse geschiedenis weinig beduidende zoon Lancelot. Maar dat verklaart nog niet zo'n exact gehanteerde datum. De enige feiten die we in 1617 met het gilde in verband kunnen brengen zijn de herwijding van de kerk, maar die vond op 23 januari

plaats, en het feit dat Bartholomeus van Tulder in dat jaar koning schoot. Het gegeven dat zijn schild met dat jaartal het eerste is dat sinds het reeksje van omstreeks 1550-'70 bewaard is gebleven, zou kunnen duiden op een tijdelijk inzakken van de schutterlijke activiteiten in de periode sinds het uitbreken van de oorlog met Spanje en vóór het Twaalfjarig Bestand, maar dan blijft toch altijd nog de vermelding van de begraving der pestlijken. En waarom moest er dan zo nodig in 1652 al weer een reglement vernieuwd worden? Zou men soms een onduidelijk geschreven jaartal 1652 ooit voor 1617 aangezien hebben en toen naar Anthonij toe geredeneerd hebben? We zijn er nog niet uit.

Behalve het belangrijke gegeven van het verlenen van de nieuwe kaart en de vermeldingen van het begraven der pestlijken (de laatste begraving vindt nog plaats in 1651) weten we over het Sebastiaansgilde in de 17^e eeuw maar heel weinig. We kennen na Bartholomeus van Tulder in 1617 uit die eeuw nog een viertal koningen: Wouter Woutersen (1628), Marcelis van Tulder (1653), Adriaen Masius (1664) en Corstiaen Nouwens, die omstreeks 1660 koning moet zijn geworden.³⁶ Zijn ongedateerd schild is in 1925 nog gefotografeerd maar daarna helaas zoekgeraakt. De datum van zijn koningschap valt af te leiden uit de vermelding daarvan op een gebrandschilderd raam dat ooit samen met dat van Adriaen Soffaerts, koning van het Sint Jorisgilde in 1642, is gemaakt voor de grenskerk van de parochie Tilburg op Steenvoort onder Poppel. De beschrijving van die ramen kennen we uit een procesverbaal van 1725 toen ze op last van het dorpsbestuur zijn verwijderd uit de opvolger van die kerk, de schuurkerk op het Heike.³⁷ Omstreeks 1655, ongeveer gelijk met de bouw van de grenskerk, vangt de geregelde optekening van de overleden gildebroeders van Sint Sebastiaan aan. Deze dodenlijst is circa 1775 overgeschreven en dan in de nieuwe versie voortgezet.³⁸ De actie tegen de twee ramen is een voorbeeld van de specifieke problemen die de oude gilden in de periode van de 'politieke reformatie' van de Meierij van Den Bosch hebben gehad, zij het in dit geval op nogal indirecte wijze. Zij was niet zozeer tegen het gilde zelf als tegen de beheerders van de kerk gericht. Die moesten er immers voor zorgen dat de functie van het gebouw aan de buitenkant niet herkenbaar was. Het gilde is blijven bestaan en bevolkt gebleven door katholieke inwoners, vooral uit de goeude klasse: handelaren, handwerkslieden en grondbezitters. Géén dorpsbestuurders meer. Die moesten immers sinds 1660 van de gereformeerde religie zijn.³⁹ Het is dan ook opmerkelijk dat juist voor deze lieden en op hun eigen verzoek in 1665 het Kolveniersgilde wordt gesticht en door de weduwe Van Grobbendonck van een reglement wordt voorzien.⁴⁰ Dit aldus met een heel duidelijk religieus-politiek motief opgerichte derde schuttersgilde heeft zijn doelstelling niet kunnen waarmaken. Al na één generatie zijn alle hervormden eruit verdwenen, is het volgelopen met katholieke leden en heeft het zijn naam gewijzigd. In 1722 noemt het zich 'Edele gilde der Kleveniers alhier in Tilborgh

onder den Lofwaardigen Martelaer Den H. Dionysius ariopagita onsen waerdigen patroon'.⁴¹

Al in de kaart van Sebastiaan van 1652 komt een artikel voor dat gebiedt, dat *'beijde de schutterijen van St. Joris ende St. Sebastiaan int schieten van den Coninkvogel malkanderen met bogen ende bouten in goede gemaniertheit ende in schuttersklederen sullen vergezelschappen, gaan ende kerende naar den molen ende schutsroede daar d'een en d'ander voor dezen haaren vogel plag te schieten ende gelijk voortijts is geobserveert*.' Deze afspraak wordt op 10 augustus 1765 in een bijeenkomst in de gildekamer van Sint Sebastiaan ten huize van Hendrick Daamen (dat is de herberg 'het Zwaard' aan de Markt) bevestigd en uitgebreid tot drie gilden. De gebruiken rondom het koningschieten worden tot in de details geüniformeerd. Deze regeling zal tot op de huidige dag gehandhaafd blijven.⁴²

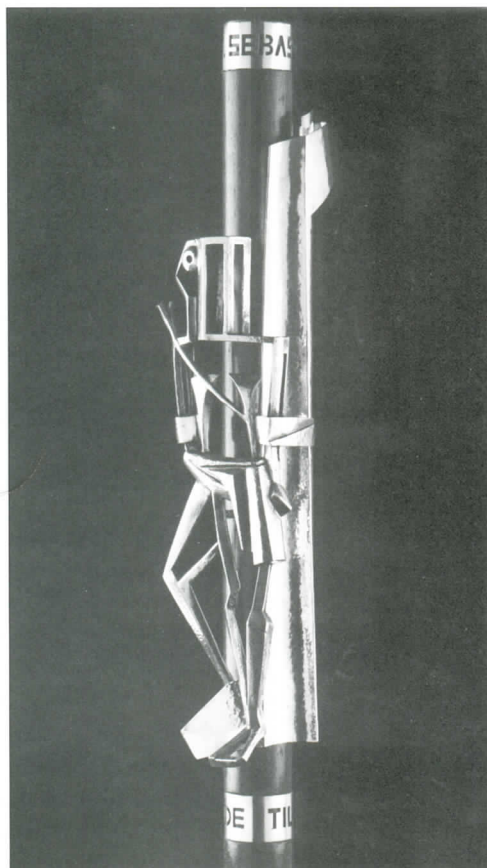
Pas veel later, toen er eigenlijk ten aanzien van de uitoefening van de katholieke eredienst al een veel toleranter regime was ontstaan, vernemen we wel van een direct tegen het gilde en zijn specifieke religieus geïnspireerde gebruiken gerichte actie. Maar daarover hierna meer.

Doelen en gildehuis

In de tweede helft van de 18^e eeuw is de herberg 't Zwaard' de 'gildekamer' of het gildehuis van Sint Sebastiaan. Dat is tot diep in de 19^e eeuw zo gebleven, zij het dat de herberg op de duur van naam veranderde: de Gouden Leeuw.⁴³ Daar kwam men bijeen om te 'teren' op traditionele feestdagen: het patroonsfeest op 20 januari en het feest van Sint Michiel op 29 sep-

tember, vlak voor 'Bamis' (het feest van Sint Bavo ofwel 1 oktober) traditioneel het begin van het slechte seizoen, wanneer er buiten niet meer geschoten kon worden. Het schietseizoen begon in mei ook met een feest en ook op Sint Jan (24 juni) werd wel 'ge-teerd'.⁴⁴ Op de koningsvogel werd geschoten 's maandags van de kermis, dat was vroeger de maandag na de laatste zondag van augustus.⁴⁵ We zagen dat er in 1652 nog sprake is van het schieten van de koningsvogel op de molen. Dat is waarschijnlijk heel lang zo het gebruik geweest, met name bij het Sint Jorisgilde. Een fraaie gravure op het zilveren schild van hun koning Johannes de Lelie uit 1765 laat dat ook zien. Afbeeldingen van het koningschieten op schilden van Sint Sebastiaan leren dat zeker al in 1737 op een schutsboom werd geschoten.⁴⁶ Normaal oefende men op de vlakke baan in een 'schuttersboogerd' of 'doelen'. Voor Sint Sebastiaan weten we tenminste vanaf de helft van de 18e eeuw waar die boom stond en waar de doelen lagen.

Vlak bij de schuurkerk op 't Heike heeft het Sebastiaansgilde uitgestrekte bezittingen gehad. Ten zuiden van de huidige Primus Van Gilsstraat ongeveer op het tracé van de Sint Jorisstraat lagen de doelen. Van daaraf naar het zuiden toe aan twee kanten langs 'de groote heerbaene', de huidige Piusstraat, waren ook nog twee grote spievormige percelen bouwland in het bezit van het gilde. Daartussenin, midden op de weg, halverwege tussen de samenkomst met de Bisschop Zwijsenstraat en de huidige Doelenstraat stond permanent de schutsboom opgesteld. Dit is de situatie zoals die zeker al rond 1750 bestond. Op 9 maart 1771 vervaardigde de landmeter Daniel Verhoeven in ieder geval een fraaie opmetingstekening van het complex. Het is niet duidelijk waarom ze werd gemaakt.⁴⁷ Maar twaalf jaar eerder, in 1759, was er door dezelfde functionaris al een verklaring opgesteld om vast te leggen dat men aan de zuidzijde van de doelen keien had geplaatst ter markering van de erfscheiding met percelen in het bezit van de hervormde diaconie en het roomse armbestuur.⁴⁸ We weten niet wanneer men dit alles verworven heeft. Misschien zijn de 150 gulden die de 'regenten' van het Sebastiaansgilde in 1724 van hun hoofdman Adriaen Jan Coolen en koning Paulus Jan Couwenberg lenen, hiervoor bedoeld geweest, maar waarschijnlijk is dat niet.⁴⁹ Bij de verkoop van het oostelijke deel in 1840 wordt namelijk gezegd dat men geen eigendomsbewijzen kan overleggen, maar dat men het stuk grond sinds 'onheugelijke tijden' in bezit heeft. Vanaf die tijd wordt het akkercomplex in delen geliquideerd, nadat men er eerst nog een huis op heeft gebouwd, dat in 1845 voor 700 gulden aan de gildebroeder G. Tuerlings wordt verkocht. De grond waarop de oude doelen lagen, is al in 1807 voor 1396 gulden verkocht aan Wouter Panis, maar ze zijn kennelijk niet meteen afgebroken, want in een 'comparitie' op 31 februari 1815 *'ontrent het verplaatse der doelen agter het hujs van W Panings (sic!)*' is besloten *'van de doele niet van plaats te verandere tot naarder over sal sijn geraadpleegd*.'⁵⁰ De schutsboom blijft echter voorlopig staan. Bij de verkoop of verhuur van

De zilveren bekroning van de hoofdmansstaf is een recent werk van Dick Miedema en Margot van der Elzen, dochter van gildebroeder Wim van der Elzen die de staf vervaardigde. De zilveren Sebastiaan staat als het ware aan de houten stok gebonden en is gemodelleerd naar het moderne logo van het gilde dat ontworpen werd door Jos Zeegers. (Coll. Sint Sebastiaan).

de grond eromheen worden zelfs telkens in de desbetreffende akten bepalingen opgenomen over de toegankelijkheid van het terrein en vrijwaring van aansprakelijkheid in verband met daarop gevallen pijlen. In 1861 is het laatste stukje grond verkocht.⁵¹ In de vergadering van de gemeenteraad van 8 juni 1865 komt dan het voorstel aan de orde om aan het Sint Sebastiaansgilde te verzoeken de schutsboom weg te halen, en nog in 1884 verklaart het gemeentebestuur in een opmerkelijke akte, die ondertekend wordt door burgemeester Jansen en secretaris Beljaars en aan de hoofdman Lambert Donders wordt uitgereikt: 'Genoemde Gilde heeft op den Venschen Dijk, thans genaamd "Piusstraat", tegenover haar vroeger Gildehuis, te midden op die straat een schutsboom gehad, die bij het aanleggen van den steenweg hinderlijk bleek te zijn, waarvoor alstoen met toestemming der Gilde is aangewezen eene plaats op het zoogenaamd Klein Ven ten zuidwesten van de Piusstraat, met bevoegdheid om den schutsboom aldaar ten allen tijde te behouden, welke op dat plein vervolgens is opgericht.'⁵² Dit is op de plek van het latere Piusparkje, daar waar nu nog de Primus van Gilsstraat van de Piusstraat afsplitst. Uit deze verklaring zou je kunnen opmaken dat de boom er toen nog stond. We weten niet wanneer hij daar weer is verdwenen, maar je zou denken dat het gilde nog steeds een claim heeft!

Het 'gildehuis', waarvan in de akte van 1884 sprake is, is het in 1845 aan Teurlings verkochte huis. Het was in 1837 door het gilde gebouwd. Men had er een hypotheek van 500 gulden op genomen, genoeg voor de betaling van de bouwsom van 495 gulden die men op 21 mei 1837 aan de aannemer en gildebroeder J. Goijaerts betaalde. Het huis werd voor 1000 gulden verzekerd bij een Antwerpse assurantiemaatschappij. Het betreft hier waarschijnlijk een puur beleggingsobject. Niets wijst erop dat het een functie heeft gehad als plaats van samenkomst of dat er nieuwe doelen aan gebouwd waren.⁵³

Rouwen en vieren

We hebben al gezegd dat de herberg 'Het Zwaard' al in de 18^e eeuw 'gildekamer' was van Sint Sebastiaan. We weten dat uit twee vermeldingen. In 1765 vergaderen daar de drie gildeoverheden om regels op te stellen voor hun gezamenlijk optrekken bij het koningschieten. In 1786 wordt door schepenen van Tilburg een belastende verklaring opgesteld waaruit blijkt dat in de gelagkamer van deze herberg het rouwbord van het gilde hing.⁵⁴ Eigenlijk een opmerkelijk feit, want normaal hangen zulke rouwborden in de kerk. Ze hadden immers de functie van 'memento' voor de doden voor wier zielenheil gebeden moest worden. Zoiets doe je in de herberg niet.⁵⁵ De oude parochiekerk was weliswaar in handen van de hervormden, maar het bord had natuurlijk goed in een van de twee schuurkerken kunnen hangen. Maar de religieuze functie was er zeker nog. Schepenen verklaren immers: 'Dat wij ons vervoegt hebben ten woonhuijse en Herberge van Antonij van Reijen in 't Swaart alhier, alwaar voor ons is verscheenen de huijsvrouw van voornoemden Anth. van Reijen, mits d'absentie van haaren man, de welke aan ons na afvraagging verklaarde, dat de Gilde of Schutterije van St. Sebastiaan alhier, ten woonhuijse van haar hunnen gewoone bij een komsten en teerdagen zijn houdende, in de groote kamer der gem. huijsinge zijnde in gem. kamer tegens de muur hangende, een houte vierkante Bort of Schild, 't welke zij zijde te weeten het bord of schild van gem. Gilde of Schutterije, declareerende wijder als doen aan ons dat het selve Bort of Schild in gevalle een der Gilde Broeders worden begraven, dat dan dat schild of bord voor het lijk ook word voorafgedraagen, dog dat in cas van teerdagen of vogelschieten meergem. Bord of schild bij 't op en ronttrekken de gem. Gilde langst de straaten niet werd rondgedraagen.' Volgt een nauwkeurige beschrijving van het rouwbord, zoals we het nog kennen en de constatering dat de andere in Tilburg bestaande gilden dit gebruik niet kennen. En daar laten ze het bij. Er volgt geen verbod of sanctie en dat is in die periode dat de maatregelen tegen de 'Paapse superstitiën' minder krachtig werden niet zo opmerkelijk.

Het rouwbord had dus een functie in het begrafenisritueel van het Gilde. De kaart schrijft deelname aan begrafeningen voor: 'Item soo wanneer eenigh Schuttebroeder geraackt afluivigh te worden sullen die andere Schuttebroeders gehouden zijn daar meede ter be-

In 1771 vervaardigde beëdigd landmeter Daniël Verhoeven deze 'figurative carte' van de bezittingen van Het Sint-Sebastiaansgilde op 't Heike. Het zuiden is boven.

De 'grote herbaene' in het midden is nu de Piusstraat, de 'Oude Baene' links is de Heikestraat en de 'gemeene weght' daar dwars tussen de huidige Doelenstraat. Midden op de 'Herbaene' stond tot 1865 nog de schutsboom.

De 'doelen' (A) lagen tenminste tot 1815 tussen de huidige Primus van Gilsstraat en Sint Jorisstraat. (Coll. Sint Sebastiaan).

Jan Timrott beeldde in 1825 de voorvaderlijke herberg of 'logement' 't Zwaard af op zijn koningsschild. De Timrotts kwamen uit Üdersleben in Saksen. Jans grootvader was in Breda terechtgekomen als 'jager van zijne Hoogheid de prins van Oranje'. Zijn vader trouwde in bij de Tilburgse herbergierfamilie Marsé. 't Zwaard is minstens een eeuw lang het gildehuis van Sint Sebastiaan geweest. Halverwege de 19e eeuw is het logement herdoopt en heette voortaan 'De Gouden Leeuw'. Met dat uithangteken staat het nog rechts op de foto uit 1860. (Coll. Sint Sebastiaan en RAT).

graaffenisse te gaan in haare schutters klederen, als van den gezwooren knape (de gildeknecht) te vooren de wethe sal sijn gedaan op verbeurte van twintigh stuijvers bij elcken abzenten te verbeuren, ten waar dat sij met noodige oorsaacken haar konden ontschuldigen, in welcken gevalle sij sulcx bij haaren eede sulen mogen verantwoordten. Heel letterlijk een dure plicht dus. Achter het afschrift van de kaart van 1652 in het gildeboek zijn met name over de uitbreiding van deze verplichting tot de vrouwen van de gildebroeders nog enige extra artikelen ingevoegd. Men gebruikte een eigen baarkleed en de dode werd gedragen door acht dragers 'van het lot' dat is de jaarlijks door het lot bepaalde partij waarmee op de vastgestelde schietdagen werd geschoten. Nog in 1822 worden over het begraven nieuwe regels opgesteld. Dan wordt ook met zoveel woorden bepaald dat : 'de dragers zullen ook gehouden zijn eenen onder hun te verkiezen voor schild draager, de hier toe de meeste stemmen hebbende, zal zonder minste tegenspraak hetzelfde moeten ten uitvoer brengen.' We kunnen ons voorstellen dat men er niet echt op stond te kijken, het rouwbord is behoorlijk zwaar en wordt tegenwoordig dan ook door twee man gedragen! Maar: 'het dousuier welke van 't lijkhuis voor draagen word gegeven zal door alle die van deszelfs lot zijn naar welgevallen in 't gildehuis moeten verteerd worden.'⁵⁶

In 'het Zwaard' zal op 28 augustus 1775 zeker flink feestgevierd zijn toen de waard Hendrik Schaapsmeeders voor de derde maal op rij de koningsvogel had afgeschoten en keizer van het gilde werd. De Tilburgse chroniqueur De Lelie vindt het feit waard om op te tekenen.⁵⁷ Maar we kennen dat natuurlijk ook uit de bewaarde zilverschat. Naast twee fraaie koningsschilden uit 1761 en 1767 (men schoot toen om de zes jaar voor het koningschap) zijn nog de drie zilveren vogels bewaard die het gilde hem schonk toen hij het keizerschap verwierf.⁵⁸ We vernemen overigens over de voornaamste activiteit van het gilde, het schieten met de handboog, buiten het koningschieten maar heel weinig. Alleen door een bewaard paspoort, op 12

oktober 1767 door schepenen afgegeven aan Hendrik Schaapsmeeders, koning, Cornelis Couwenberg, alpherez (vaandrig), Wouter Schippers, Jan Baptist Corijns, Cornelis Pelkmans en Jan Baptist Meeus, gildeboeders, weten we dat zij meegedaan hebben aan een prijsverschieting in Geel.⁵⁹ We moeten wachten tot men notulen van de comparities gaat bijhouden voordat we inzicht krijgen in de activiteiten en vieringen. Incidenteel wordt er al wat opgetekend in het 'Gildeboek' dat aangelegd wordt in 1779. Meer doorlopend worden we pas vanaf 1819 op de hoogte gehouden.⁶⁰

Er wordt in ieder geval vaak en goed gevierd. Het kwalitatief hooggeapprecieerde Diesters bier vloeit er rijkelijk en er wordt gesmuld tijdens 'biefstukpartijen'.⁶¹ De gildebroeders moeten er bij de vieringen goed uitzien. In 1828 wordt er tijdens een comparitie besloten dat men op de Statiedag in de kerk moet zijn gekleed in een mantel en dat men zilver moet offeren. Het 'juweel of brozie' zal voortaan door de hoofdman bewaard worden (dat staat nog steeds in de kaart) en bij het koningschieten moet men opkomen in 'zijne schuttersklederen bestaande in blouwe rok en lange broek, witte kousen, en lage schoenen, witte vest en doek en een hoed op'. Men dient zich ook netjes te gedragen: in 1830 wordt opgetekend dat men op het feest van Sint Michiel mag komen met zijn vrouw, dochter of nicht 'uijgenome jonggezellen met zijne beminde'. Dat laatste was een stap te ver. Als Alexander de Beer in 1833 hoofdman wordt, dan geeft hij op Sint Michiel een 'vrije koude tavel' en zijn vrouw trakteert de andere vrouwen. In 1835 wordt besloten om met 'aanstaande mei ... een danspartij' te houden, maar op Sint Michiel van datzelfde jaar mogen geen dochters of nichten jonger dan 16 jaar meegebracht worden. De vrouwen zullen dan de boterham boven in het gildehuis genieten. De knaap zal erop moeten toezien dat geen gildebroeders naar boven zullen gaan.⁶² Dansen en feesten met vrouwelijk gezelschap waren natuurlijk zeker in die tijd een voortdurende bron van ergernis voor het geestelijk gezag en in Tilburg had vooral pastoor Zwijsen het er maar moeilijk mee. Het heeft ook kennelijk tot conflicten geleid en zelfs tot dreigen met sancties. Op 24 september 1835 wordt besloten om de pastoor te verzoeken om met het feest van Sint Sebastiaan de relikwie te 'silliebreren' en als hij dat niet doet, dan zal men deze uit de kerk 'ontruimen' en bij de hoofdman in bewaring geven. Kennelijk is het toen zo ver niet gekomen en gaat men toch ook vrolijk verder met vieren, want in januari 1836 wordt genotuleerd dat de mis op de statiedag zal zijn 'int muzijk met het ophangen der zilveren lamp' en op het feest daarna zal men de 'muzikant' L. Krever met zijn beide 'kinders' laten optreden.⁶³ Maar in 1837 is men weer allerminst zeker van de houding van de pastoor: 'J. de graaff met C. Bresers zullen den Eerwaarden heer Paster gaan verzoeken van het kasje met de relikwie op den Autaar te plaatsen en daar niet aan willende voldoen het gemelden int guldenhuis ter bewaaring te brengen en zoo hij mogt weigerachtig blijven vant niet voor de Autaar te bezorgen of int geheel niet aant verzoek wil voldoen,

Sinds 1989 hangt dit uit het derde kwart van de 18e eeuw stammend rouwbord in de parochiekerk van 't Heike.

In de 18e eeuw hing het in het gildelokaal, de herberg 't Zwaard. Middenin staat Sint Sebastiaan aan een boom gebonden. Links van hem het wapen van Tilburg in de toenmalige vorm; rechts het familiewapen van de heren van Tilburg uit de familie Van Hogendorp-Van Hofwegen (1754-1797). Het jaartal is waarschijnlijk pas later toegevoegd. (Coll. Sint Sebastiaan).

den houder in regte te trekken en te noodzaken het zelve terug te geven.' Voorwaar geen misselijke maatregelen, maar we weten niet of het echt menens is geworden.⁶⁴ Al in 1819 vernemen we dat bij het Sint Michielsfeest zullen worden uitgenodigd de 'active leeden van het Harmonicaal Gezelschap'.⁶⁵ Later zijn er innige banden ontstaan met de Nieuwe (Koninklijke) Harmonie. Er waren heel wat dubbellidmaatschappen tussen het gilde en deze sociëteit van muzikdilettanten, die overigens op den duur ook een geduchte concurrent bleek te worden.⁶⁶

Festvieren kost geld en kennelijk kon dat niet allemaal van de normale contributie en de opbrengst van de verhuring van het onroerend goed. Daarom wordt in 1830 ook besloten om voortaan 20 centen contributie per week te heffen om daarmee na een jaar twee dagen te kunnen 'teren'. Maar dat geld moet dan ook wel goed beheerd worden en dat gebeurde niet altijd. In zo'n geval werd dat niet met de mantel der broederliefde bedekt. In 1832-1833 wordt de aftredende deken Jan Baptist Bax met gerechtelijke stappen bedreigd omdat hij weigert van zijn beheer van de kas verantwoording af te leggen. Goed hommeles dus! Maar in datzelfde jaar wordt er ook in grote staatsie gerouwd. Als in april hoofdman Adriaan Pieck is overleden, wordt besloten hem met de grootste gilde-eer te begraven: als vanouds 'met het dragen der schild voor uit het lijk', rouwfloersen om de vaandels en zwart laken om de trom. De gildebroeders moeten opkomen in hun rouw- of schutterskleden met witte halsdoek, een mantel en een 'rouwsluizer' op de hoed. Dit moet voor het gilde overigens een zeer turbulente tijd geweest zijn. Enerzijds was er kennelijk veel belang-

stelling voor het lidmaatschap, maar tegelijkertijd waren er waarschijnlijk ook veel conflicten. Tussen 1820 en 1840 worden er 66 gildebroeders ingezworen, maar er staat achter de handtekeningen in de ledenlijst ook 26 keer 'uitgegaan' of 'niet betaald'. Soms werd men er ook gewoon uit gezet. Dat gebeurde met een typisch ceremonieel. Achter de naam van A.W. de Jong (lid in 1828) staat: 'heeft de houte duit ontvangen door wangedrag', en bij J. van Beijsterveldt (lid in 1834) wordt dat wangedrag nog nader omschreven: 'heeft de houte duit ontvangen reden hij int Godenhuis God heeft gelasterd en zich tegen de directie heeft verzet'. Niet zo fraai dus! Het is dus toch niet zo verwonderlijk dat pastoor Zwijsen in diezelfde tijd wat sceptisch tegenover 'de guld' stond.

Toch mag Sint Sebastiaan samen met de andere twee gilden voortdurend komen opdraven, wanneer de koninklijke inwoner van Tilburg in die dagen wat te vieren heeft. Op 16 maart 1835 wordt 'Zijne koninklijke hoogheid den veldmaarschalk' plechtig door de gilden ingehaald. Op 30 mei van dat jaar zijn de drie 'schutterijen' aanwezig bij de eerstesteenlegging van de eerste 'koningshoeve'. Maar dan moet het wat uit de hand gelopen zijn, want de notulen van de eerstvolgende 'comparitie' op 4 juni melden dat de vaandrig J. Obbens wordt gesommeerd om het vaandel te repareren, dat hij kapot geslagen en weggesmeten heeft. En als hij dat niet doet, dan wordt hij geroyeerd. Ook de trom moet gerepareerd worden en 'de ouden tamboer zal niet meer kunnen dienen, om reden dat hij onkundig is en voor gek naar het aflopen der Gild voor zijn plasier door de straat van Korvel d'Haaringend heeft rondgetrommeld.' Op 30 april 1839 is het met zo'n inhuldiging ook niet helemaal goed gegaan. De drie gilden halen Grootvorst en Tsarewitsj Alexander, die op bezoek is bij zijn oom Willem en het leger te velde, mee in. Maar na afloop valt er niet veel te vieren. De beloning van 200 gulden wordt helemaal ingepikt door de kapelmeester van de Harmonie A.C. van Opstal en 'de Gilden hebben daarvan niets genoten.'⁶⁷ Ondanks deze tegenvaller heeft men in april 1841 toch nog genoeg in kas om bij J. de Haas in Antwerpen voor 160 franc (met bijkomende kosten is dat f 75,20) een fraaie nieuwe hoofdmansplaat aan te kopen. Voor het vergulden van dit zilveren kleinood geeft men in Tilburg nog eens f 21,15 uit.⁶⁸

Men zal nog vaak eerst de kroonprins en daarna de koning eer betuigen, bijvoorbeeld na zijn inhuldiging in 1841, als hij op 29 april voor het eerst Tilburg bezoekt, als op 7 mei 1842 de eerste steen voor de Lancierskazerne wordt gelegd en ook op 10 augustus 1847 bij het metselen van de eerste steen van het nieuwe koninklijk paleis. Dit paleis, nu paleis-raadhuis, werd in 1847-1849 gebouwd door aannemer Adriaan Goijarts, broer en zwager van drie koningen van Sint Sebastiaan.⁶⁹ Waarschijnlijk heeft de aanwezigheid bij al deze koninklijke activiteiten geleid tot de uitnodiging om op 27 juli 1847 deel te nemen aan een concours van de Haagse schutterij 'Eendragt'.⁷⁰ Maar het Sebastiaansgilde is er uiteraard ook bij als de koning op 4 april 1849 diep betreurd in een lijkstoet

Tilburg verlaat, nadat hij gestorven was in zijn eenvoudige oude paleis, het vroegere herenhuis van eerst hoofdman Alexander de Beer en later van de ouders van gildebroeder Johannes Nicolaas Frankenhoff, die Willems intendant werd.⁷¹

Koninklijk in slaap gesukkeld

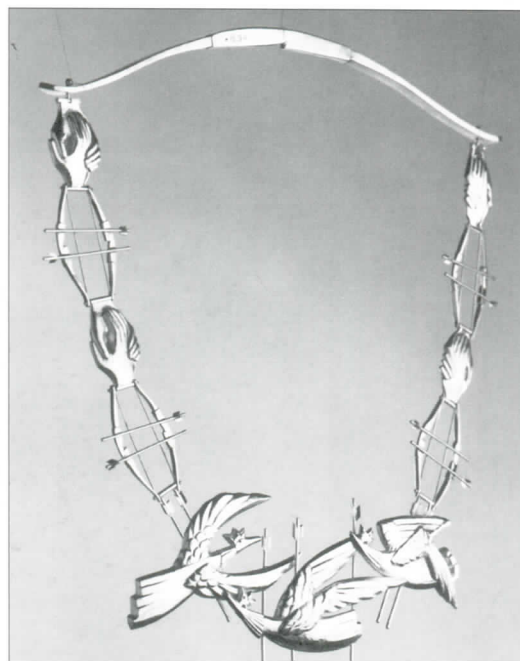
Nog geen twee maanden nadat de overleden Koning Willem II door de Tilburgse gilden mee uitgeleide is gedaan, komt er een uitnodiging van zijn zoon en opvolger Willem III voor een toernooi van handboogschutterijen op het Loo op 27 en 28 juni 1849.⁷² Men gaat erheen en komt met successen beladen terug. Direct gevolg is dat men het aandurft om, via zijn ouders uiteraard, de tweede zoon van de koning, de zesjarige prins Maurits, het bijzondere beschermheerschap van het gilde aan te bieden. Het antwoord namens de koning is positief: *'Naar aanleiding van de bevelen des Konings, heb ik de eer aan de directie der Handboogschuttersgilde St. Sebastiaan te Tilburg in antwoord op haar adres de dato 22^e dezer, te kennen te geven, dat zijne Majesteit het daarbij gedaan verzoek heeft ingewilligd, en derhalve aan de directie toestemming verleent om zijne Koninklijke Hoogheid Prins Maurits der Nederlanden beschermheer van die gilde te noemen.'*⁷³ Lang heeft dit jeugdig patronaat niet mogen duren. Maurits, toch al een zwak jongetje, kreeg in het voorjaar van 1850 een infectie die tot hersenvliesontsteking leidde. Hij stierf op 4 juni 1850. Het gilde rouwt. Het hof uiteraard ook en daarom gaat een tweede toernooi op 't Loo in 1850 niet door. Een jaar later wel, en weer gaat Sebastiaan naar Apeldoorn. Daar wordt na het doelschieten het zilveren ereteken, geschonken door koningin Sophie, door Hare Majesteit uitgereikt aan de Tilburgse deken-schrijver C.P.G. Cox. De tocht naar Apeldoorn heeft tot gevolg dat Sint Sebastiaan op bescheiden wijze deel gaat nemen aan het landelijk circuit van handboogschutterijen. Maar nog belangrijker effect is de welwillendheid waarmee Willem III een verzoek van het gilde aan hem gericht,

op 26 september, beantwoordt. In oktober 1851 ontvangt men in Tilburg per brief een koninklijk besluit met de volgende inhoud: *'Aan de Bestuurderen van het Koninklijk Handboogschuttersgilde St Sebastiaan van Willem III te Tilburg. Wij bewilligen bij deze het bij Uw adres van 26 september jl gedaan verzoek, en nemen diensvolgens aan: het Beschermheerschap over het door U bestuurd wordend Handboogschutters Gilde; waardoor het krachtens ons rescript van den 3n Julij jl ook aan Uw Gilde vergund zal zijn den titel van Koninklijk Handboogschutters Gilde te voeren. 's Gravenhage, de 16n October 1851, Willem'*⁷⁴ Het rescript van 3 juli 1851, waarnaar verwezen wordt, behelsde het besluit dat de koning aan alle schutterijen waarvan hij 'bijzonder beschermheer' was, dus naast zijn opperbeschermheerschap van alle schuttersgezelschappen, dat hem in 1850 was aangeboden⁷⁵, het predikaat 'koninklijk' had verleend.⁷⁶ De koning schenkt een fraaie gravure naar een portret ten voeten uit en de gildebroeders laten het inlijsten en hangen het in het gildehuis. Op 17 juli 1852, de verjaardag van koningin Sophie, wordt een hiernaar geschilderde levensgrote kopie geillumineerd. Vier dagen later wordt er samen met 'Honos alit arcum', de schietclub van de deftige sociëteit Philharmonie, geschoten om een door Willem III beschikbaar gestelde ereprijs. Na afloop wordt er gefeest *'tot in de morgen'*.⁷⁷ 'Honos' schiet dat jaar ook mee bij de prijsverschiëting op het Sint Michielsfeest.

Alles wijst op een innig contact tussen de twee clubs en ook met de andere meer op de gegoede middenstand gerichte sociëteit, de nieuwe Koninklijke Harmonie, zijn er veel goede relaties. De nijvere deken-schrijver C.P.G. Cox wordt daar zelfs in 1851 voorzitter. Maar voor Sebastiaan lijkt deze vrijage bijna op een dodelijke omhelzing te zijn uitgelopen. In februari 1851 wordt er al een vergadering van het gilde verdaagd in verband met een toneelvoorstelling aldaar.⁷⁸ En in de loop van dat jaar gebeurt dat nog regelmatig

Links: De drie zilveren vogels, die Hendrik Schaapsmeeders in 1775 van zijn gilde kreeg toen hij voor de derde keer achtereenvolgende koning en dus keizer was geworden. Sindsdien is er tot 1997 niemand meer zo vaardig én gelukkig geweest. (Coll. Sint Sebastiaan).

Rechts: De moderne keizersketen die Joop Sladdens in 2000 kreeg als teken van zijn keizerschap. Het is smeedwerk van Dick Miedema en Margot van der Elzen naar een ontwerp van Jos Zeegers. De in elkaar grijpende handen verbeelden de broederschap. Samen met gestileerde bogen en pijlen vormen zij de schakels van de keten. (Coll. Sint Sebastiaan).

omdat er niet genoeg gildebreeders aanwezig zijn. Het lijkt erop dat op het hoogtepunt van het koninklijk festijn de kater al gekomen is. Telling met behulp van de leden- en presentielijsten wijst uit, dat er in mei 1851 nog slechts tien leden waren. Er moeten rondom de koninklijke toernooien ook fikse ruzies hebben gewoed, met name om de kosten van een en ander, die tot het uittreden van prominente leden hebben geleid.⁷⁹ Men leefde kennelijk ook op te grote voet, want in die periode juist worden de bezittingen op het Heike te gelde gemaakt en werd dus ingeteerd op het kapitaal. Als er in augustus 1854 weer een nu regionaal georganiseerd koninklijk toernooi voor handboogschutterijen wordt gehouden, dan eist Sebastiaan als 's Konings mooiste wel de leiding van de voorbereidingen op, maar kan dat niet waarmaken en moet toelaten dat het in Breda in het Valkenberg wordt gehouden.⁸⁰ De plaatsnaam Breda moet toen in het gilde even een nare klank hebben gekregen. Het neemt overigens niet weg dat men samen met de twee zustergilden op 1 oktober 1863 prominent aanwezig is bij de feestelijke opening van de spoorlijn tussen die stad en Tilburg.⁸¹ Twee jaar later wordt, zoals reeds vermeld is, op verzoek van het gemeentebestuur de schutsboom op het Heike van zijn eeuwenoude plek gehaald. Maar op 28 september wordt toch met veel feestelijkheid het vermeende 250-jarig jubileum gevierd.⁸² Er is dan kennelijk toch een opleving, want op een concours bij Sint Joris in 's-Hertogenbosch doen weer zeven gildebreeders als 'scherpschutters' mee.⁸³ En in mei 1874 weet men het toch op te brengen om met een praalwagen die de historie van Wilhelm Tell voorstelt mee te doen in de optocht ter gelegenheid van het zilveren regeringsjubileum van de beschermheer. Maar ook nu weer wordt er lange tijd over de hoge kosten gepalaverd. Uiteindelijk wordt bijna alles buiten bezwaar van de kas gerealiseerd, onder andere doordat er een anonieme schenking van 50 gulden komt, 24 gildebreeders samen 114 gulden lappen en

dat veel werk door de eigen mensen wordt geleverd.⁸⁴ Toch nog ten minste 24 leden dus. Maar dat aantal gaat nu weer snel achteruit, althans zeker de attentie om ook werkelijk de 'comparities' bij te wonen. In 1879 zijn er weer maar 15 leden meer. Binnen één jaar waren er elf vertrokken en er werd zo nu en dan op heftige toon geconverseerd: het gilde '*kan van mij-mentwege verrekken*' schijnt J. van Roessel op 1 april gezegd te hebben, en nog veel meer lelijks. Het komt bijna tot een handgemeen. Men heeft geen reden om het als een aprilgrap te beschouwen en hij wordt uit het gilde gezet, hoewel hij dreigt zich daar in rechte tegen te verzetten. Het jaar daarop zijn er dan nog maar negen leden meer en men moet het bij het koningschieten van Sint Joris af laten weten.⁸⁵ Op 28 maart 1881 wordt genotuleerd: '*Op deze vergadering is besloten voortaan de maandelijksche vergadering door den knaap te laten aanzeggen om reden er zoo weinig leden compareren; verders niets te verhandelen wordt de vergadering gesloten.*' Aanwezig zijn de hoofdmans P.L. Donders en vier leden.

Er worden daarna nog vijf vergaderingen genotuleerd, één in 1886, twee in 1891 en twee in 1892. Vanaf 1881 zijn er ook geen presentielijsten meer van de comparities. Waarschijnlijk heeft men daarna ook niet meer geschoten. De laatste koning wordt op 29 augustus 1881 Michiel van Dun P.zn, maar er is door hem geen koningsschild meer aan de gildeschat toegevoegd. Er moet in ieder geval toen nog wel om dat koningschap geschoten zijn, want volgens krantenverslagen raakt tijdens het schieten een jongetje te water, dat door het aanreiken van een boog wordt gered.⁸⁶ Van de overeenkomst met de gemeente van 1884 over de schutsboom op het Heike zal geen gebruik meer zijn gemaakt.⁸⁷ In 1886 is men nog maar met vijf (van de mogelijke acht!) leden aanwezig bij de begrafenis van de hoofdmans van Sint Joris. Als in 1888 de eigen hoofdmans P.L. Donders overlijdt, wordt de 74-jarige kleermaker P.C. Verschuuren zijn opvolger en als die twee jaar later ook gestorven is, wordt Louis Broekhans, die al secretaris/penningmeester is slechts waarnemend hoofdmans. Hij leidt op 18 augustus 1892 de laatste in het notulenboek verslagen vergadering, waarop verder nog vier leden aanwezig zijn. Het laatste agendapunt: '*De Wnd. Hoofdmans geeft de leden in overweging wat en hoe zij er over denken om de Gilde S. Sebastiaan te doen herleven om eenige goede leden na onze keuze bij te nemen en zodoende de Gilde tot haar oude roem te brengen. Op een volgende vergadering zal hier over verder gehandeld worden, het voorstel vind veel bijval. Niets meer te verhandelen zijnde sluit de voorzitter de vergadering.*'⁸⁸

Die volgende vergadering liet bijna 75 jaar op zich wachten! Louis Broekhans overlijdt op 18 januari 1894. De koninklijk beschermheer is al in 1890 gestorven. Zijn dochter wordt acht jaar later ingehuldigd. De gids voor de festiviteiten die bij die gelegenheid in Tilburg worden gehouden, vermeldt het Koninklijk gilde wel als deelnemer aan de historische optocht, maar dat is maar schijn: in de groep '*de oude gilden, die in*

De intocht van Willem II in Tilburg op 29 april 1841 na zijn inhuldiging als koning. De scène speelt zich af in de Zomerstraat. De koning wordt begeleid door notabelen o.a. de hoofdliden van de drie schuttersgilden. (Olieverf op paneel door J. van Dijk, coll. Stadmuseum Tilburg).

De fabrikant Joseph Cornelis Hubertus Donders werd geboren in Tilburg op 11 juni 1845 als zoon van Peter Lambert Donders, die van 1847 tot 1888 hoofdman van Sint Sebastiaan was. Hij werd gildebroeder in 1867 en was dat nog bij het inslapen van het gilde in 1892. Hij is als laatste gildebroeder overleden op 18 december 1926. In 1871 was hij gehuwd met Theresia Elisabeth Smulders (1848-1911). (Foto, part. coll.)

de 17^e eeuw reeds in Tilburg bestonden' wordt het Sint-Sebastiaansgilde voorgesteld door de leden van de handboogschietvereniging 'Soranus'. Zij dragen wel de originele attributen want die: *'zijn welwillend ter opluistering van dezen optocht afgestaan door de 3 nog overgebleven leden: J. Donders-Smulders, Jan van Riel en J. van Eijck'*.⁸⁹

Ingeslapen of overleden?

In 1905 overleed Jan van Riel en in 1916 Jos van Eijck. Er bleef toen nog één gildebroeder van Sint Sebastiaan over: Jos Donders. En toen ook hij tien jaar later op 18 december 1926 overleed, zou daarmee het Sebastiaansgilde uit Tilburg verdwenen zijn, zij het niet dat hij ook heel letterlijk de enige erfgenaam van het gilde was geweest, althans zo meende hij op goede gronden te moeten aannemen. De complete verzameling attributen, zilveren voorwerpen en het archief van het gilde waren bij hem als laatste overlevende terechtgekomen en de gangbare interpretatie van het toen geldend verenigingsrecht was dat het laatste overlevende lid van een niet uitdrukkelijk opgeheven vereniging, zeker als daar geen andere statutaire voorzieningen voor zijn getroffen, rechtens eigenaar was van de bezittingen van die vereniging. Formeel juridisch was dat standpunt aanvechtbaar zoals later zou blijken, maar het is helemaal niet gek dat Donders in de veronderstelling verkeerde dat hij met de 'gildeschat' kon doen wat hij maar wilde. En dat deed hij ook. In 1916 al, meteen na de dood van Van Eijck bood hij het totaal te koop aan aan de gemeente Tilburg. De gemeente ging daar, wellicht begrijpelijk in een tijd van oorlogsschaarste, niet op in.⁹⁰ Maar in die tijd was er in die kringen ook nog niet zo'n groot besef van de

historische waarde van dit soort zaken. Bovendien was het alweer zo lang geleden dat er een pront gilde mee te pronken liep in de stad. Maar de situatie veranderde snel. Mede naar aanleiding van de (door de Eerste Wereldoorlog uitgestelde) feesten rond het 250-jarig jubileum van Sint Dionysius in 1920 en de levendige belangstelling voor de plaatselijke geschiedenis en volkskunde die mensen als Lambert de Wijs (deken van het Dionysiusgilde), de in 1916 met het beheer van de gemeentelijke archieven belaste F.H.M. Ouwerling en de directeur van het Abeidsbureau A.J.A.C. van Delft tentoonspreidden, ging er een andere wind waaien. Deze heren waren ook de inrichters van de historische afdeling van de Handel- en Industrietentoonstelling in 1924 en uit hun kring kwam het initiatief voort tot de oprichting van een Tilburgs museum. In 1917 had Ouwerling overigens al de gelegenheid gekregen om een inventaris van de historische stukken van het Sebastiaansgilde te maken.

We komen nu ook in een tijd, dat er in het algemeen ook veel meer belangstelling ontstaat voor het 'Brabants eigene' en dat de 'aloude' gilden daarvan als het ware als de erfgenamen worden beschouwd, die het verdienen gekoesterd te worden en zo nodig gereanimeerd. Het is de tijd van 'Brabantia Nostra' en 'Edel Brabant Were Di', en dat laatste vooral tegen de bedreiging van de 'Brabantse Ziel' door de moderne maatschappij. Van wantrouwende zedenmeester wordt de geestelijkheid zo ook bondgenoot van diegenen die de gilden een warm hart toedragen. Die trend zet zich ook na de Tweede Wereldoorlog nog voort.⁹¹

In de Tilburgse Courant van omstreeks 25 juni 1920 adverteert de familie Donders, die in de Zomerstraat 26-28 een woninginrichtingzaak dreef, dat tijdens de gildefeesten in de etalage te zien is de *'complete handboogschuttersgilde (circa 400 jaar oud)'*.⁹² Curieus is dan een ingezonden bijdrage van A.J.A.C. van Delft in de Nieuwe Tilburgsche Courant van 4 september 1925 over *'Hoe het museum tot stand komt'*. Hij pleit ervoor dat Tilburgse burgers zoveel gemeenschapszin zouden moeten hebben om voorwerpen van historisch belang 'aan de stad' te schenken. En hij laat dan een Tilburger sceptisch opmerken: *'Steldoe veur dè d'n auwen Sjef Donders, die nog alleen van de St. Sebastiaangilde over is, al die mooie plaoten en schilden ene keer aon de stad gaaf!'* Hij geeft zelf het antwoord: *'Ja zoiets stel ik me toch voor, weerstrevende belangstellende, die me dit artikeltje in de pen gegeven hebt. Juist omdat gij het zoo absurd zoudt vinden, bracht ik hier dit ééne voorbeeld naar voren en ik stel me voor, dat de voor een Tilburgs museum zoo waardevolle attributen stellig te zijner tijd aldaar een plaats zullen erlangen.'*⁹³ Jos. Donders dacht echter niet aan een schenking en ook na zijn dood op 26 december 1926 zijn gelijknamige zoon niet. De gemeente moest er maar iets voor overhebben. En dat had die gemeente niet echt! Op 15 januari 1936 schrijft het gemeentebestuur aan Lambert G. de Wijs, die kennelijk als tussenpersoon was opgetreden, dat het op het aanbod van Donders om *'de oude gildestukken'* voor de *'hoge'* vraagprijs van f 2.000 af te staan niet zal in-

Burgemeester C. Becht staat gereed om het allereerste schot te lossen bij het eerste koningschieten van het ontwaakte Sebastiaansgilde op 24 september 1967. Links van hem met ovalen patroonsplaat de eerste hoofdman Cees van Dun (1914-1977), rechts pastoor-deken Van Oord. (Coll. Sint Sebastiaan).

gaan.⁹⁴ De zaak blijft nu kennelijk rusten tot na de Tweede Wereldoorlog.

Pas in 1949 heeft de familie opnieuw een poging gedaan om de gemeente voor aankoop te interesseren, nu overigens voor een bedrag van f10.000.⁹⁵ De gemeente gaat er weer niet op in, maar een en ander is wel aanleiding voor met de schuttersgilden betrokkenen om in actie te komen. Inmiddels was namelijk Jos Jacobs, een toegewijd gildebrouder van Sint Joris en vertrouweling en in vele opzichten geestelijk erfgenaam van de verdienstelijke heemschutter Lambert G. de Wijs zich voor de zaak gaan interesseren. Hij was ambtenaar bij het bureau Bevolking en Burgerlijke Stand van de gemeente en was kind aan huis op het gemeentearchief bij archivaris H. Schurink. Ook de voorzitter van de Federatie van Schuttersgilden jhr. R.A. van Rijckevorsel, raakte bij de zaak betrokken. Maar meer dan het uitwisselen van wat correspondentie en taxeren van posities is er dan voorlopig nog niet. In feite maakt de gemeente zelf op tamelijk onheuse wijze een einde aan de contacten met een brief waarin zij Donders het najagen van zijn eigen belang verwijt in tegenstelling tot wat ze zelf als het belang van de 'gemeenschap' zien. De gemeente heeft daarmee voor jaren de toon gezet. Donders kon zich terecht geschoffeerd voelen en dat heeft er zeker toe bijgedragen dat hij niet van zijn zienswijze af te brengen is geweest. Hij was eigenaar en hij kon met de gildeschat doen wat hij wilde. En dat was voorlopig niets.⁹⁶ Echt actie komt er immers pas in het begin van de jaren zestig, en het initiatief lijkt toen gelegen te hebben bij de archivaris Schurink. Op zijn verzoek stellen Jacobs en Van Rijckevorsel in juni 1961 een rapport op dat tot een vijfledige conclusie leidt: verkoop van de gildeschat (naar elders) moet in ieder geval voorkomen worden; het gemeentebestuur moet gaan onderhandelen met Donders; het Sint Sebastiaansgilde moet weer als een actief gilde herleven; er moet een bewaarloon worden geboden; er dient door de gemeente een commissie van advies te worden aangesteld.

Uitgangspunt van het rapport is: 'alle gilden zijn opgericht om ten eeuwigden dage te blijven bestaan'. Het Sebastiaansgilde is dus 'rustend of slapend' en dus 'nog aan te merken als een bestaand gilde'. En voor een schuttersgilde als Sint Sebastiaan geldt dat te meer omdat het een op overheidsgezag ingesteld 'zedelijk lichaam' is, want de heer van Tilburg heeft het immers in 1652 van een reglement voorzien en bepaalde rechten geschonken. Dit zal in het vervolg de leidraad blijven bij de acties van het tweetal en ook overgenomen worden door het gemeentebestuur. Men stelt zich dus op het standpunt dat de heer Donders niet het recht had de gildeschat te koop aan te bieden, hij heeft deze slechts in bewaring. Uiteraard wordt dit standpunt door Donders niet gedeeld, maar als na een viertal jaren waarin voortdurend gecorrespondeerd en gerapporteerd wordt de gemeente het uitgangspunt van het koppel Jacobs en Van Rijckevorsel als haar eigen standpunt in rechte gaat handhaven, krijgt zij gelijk.⁹⁷ De rechtbank in Breda doet op 16 juni 1964 na ampele overwegingen een uitspraak waarvoor tevoren stof is aangedragen door vooral de gemeentearchivaris van Tilburg en de rijksarchivaris in 's-Hertogenbosch – een in meer dan één opzicht historische uitspraak dus. De rechter 'Gelast dat de goederen – met inbegrip der archivalia – van het zedelijk lichaam Handboogschuttersgilde "St. Sebastiaan" te Tilburg, die thans in beheer zijn bij de erven van de heer Jos L.M. Donders⁹⁸ voornoemd, in bruikleen zullen worden overgedragen aan het bestuur van de gemeente Tilburg met bevel, dat Burgemeester en Wethouders van die gemeente deze goederen, nadat zij geïnventariseerd zijn, als goed huisvader zullen beheren en, zodra de behoefte daartoe aanwezig is deze goederen wederom ter beschikking van het gilde St. Sebastiaan zullen stellen. Bepaalt, dat die afgifte aan het Bestuur van de Gemeente Tilburg niet zal plaats vinden dan nadat die gemeente, optredende ten behoeve van dat gilde, aan de erven voornoemd vergoeding zal hebben verstrekt der door Jos L.M. Donders en die erven tot behoud van die goederen gemaakte kosten en deswege voor hen ontstane schaden, in goede justitie groot op f 5000,- (vijfduizend gulden)'.⁹⁹ Een zeer opmerkelijke uitspraak. Men kan zich afvragen of, als de familie Donders tegen deze uitspraak in beroep was gegaan, een hogere rechter niet tot een andere conclusie was gekomen. Er zijn in ieder geval meteen na de uitspraak juristen geweest die aan de juistheid ervan getwijfeld hebben. Het standpunt van Donders was helemaal niet onzinnig. En men vreesde met name de precedentwerking in al die gevallen van soms reeds lang 'slapende gilden', waarvan inmiddels de historische attributen in openbare verzamelingen of musea waren terechtgekomen. Zodra iemand het in zijn hoofd zou halen zo'n gilde tot leven te wekken, dan zouden die instituten het nakijken hebben!¹⁰⁰ De gemeente overweegt overigens wél om zich tegen de voorziening van de rechter te verzetten: men voelt er niets voor om het bewaarloon uit te keren. Maar als uit informele contacten met de familie Donders blijkt dat er een nobele geste van die zijde te verwachten is, ziet men van tegenactie af.¹⁰¹

Het is een ironische speling van het lot geweest, dat juist door deze uitspraak van de rechter, die uitgelokt was door een actie die in ieder geval voor het gemeentebestuur ooit de primaire bedoeling had gehad om de historische stukken zelf en om niet te verwerven voor dat overigens toen nog steeds niet bestaande stadsmuseum, als effect heeft gekregen dat de gemeente ze weer op bevel van de rechter af moest geven, omdat het gilde werd heropgericht. Dat laatste is de verdienste van drie personen geweest: in de eerste plaats de zoon van Jos Donders, Theo Donders, en in de tweede plaats de ambtenaar-gildebroeder Jos Jacobs en via hen toch zeker ook burgemeester C. Becht. Maar het is maar goed, dat vader Donders zich in eerste instantie niet gewonnen heeft gegeven, want anders was die rechterlijke uitspraak, die in feite een opdracht inhield, er nooit geweest.

Het ontwaken

Op 3 april 1965 werd aan de nieuwe Schouwburgring, een winkelpromenade in het rigoureuze doorbroken hart van Tilburg, door burgemeester Becht de eerste winkel geopend. Het was de woninginrichtingzaak van Theo Donders, die juist door die doorbraak het van zijn vader overgenomen pand aan de Zomerstraat was kwijtgeraakt. In de nieuwe zaak waren als vanouds bij feestelijke gelegenheden de gildeattributen van Sint Sebastiaan tentoongesteld. Maar nu niet voor de sier, maar met een speciale bedoeling. We citeren nu het krantenverslag: *'De burgemeester van Tilburg, mr. C. Becht heeft tijdens de openingsbijeenkomst van de nieuwe zaak van Donders Interieuradviseurs aan de Schouwburgring ... toegezegd de mogelijkheden te laten onderzoeken om dit gilde weer tot nieuw leven te brengen, omdat naar zijn mening de gilden behoren tot de levenssfeer van onze gemeenschap. Deze toezegging werd gedaan nadat de heer Theo Donders de "schatten" van het gilde in bewaring aan de gemeente Tilburg had overgedragen, waarbij hij afstand deed van het hem rechtens toekomende bewaarloon (f 5000,-). Een geste die door het gemeentebestuur uiteraard zeer op prijs wordt gesteld.'*¹⁰² Donders had

Toen het Sebastiaansgilde nog maar pas ontwaakt was, wilden de prille gildebroeders graag gezien worden met al die mooie historische attributen, of ze daar nu de passende functie of waardigheid voor hadden of niet. Ergens in 1967 is deze foto gemaakt, v.l.n.r.: Kees Bressers, Wim Brands, Sjef van Delft, Theek Sträter, Wim van der Elzen, Karel Wijnen, Karel Pessers en Jos Zeegers. Alleen de uitdossing van de koning zou dat jaar gaan kloppen, zij het dat zijn patoonsmedaillon met kroontje bij een ander verdwaald is geraakt. (Coll. Sint Sebastiaan).

overigens wel de voorwaarde gesteld, dat het bewaarloon ten goede zou moeten komen aan de instandhouding van de gildeschat in handen van een heropgericht gilde.

Er wordt niet echt voortvarend gewerkt. Pas op 6 december 1965, schrijft burgemeester Becht aan Jos Jacobs een enigszins 'nijg' briefje: *'Heer Jacobs, Ik meende dat we afspraken dat U mij gegevens zoudt verschaffen met betrekking tot de heroprichting van het St. Sebastiaans Gilde, om dit door het aantrekken van nieuwe leden weer tot nieuw leven te brengen. Wil de hergeboorte op 20 januari a.s. plaatsvinden, dan wordt het nu toch wel tijd! Mag ik van U enig bericht ontvangen?'*¹⁰³ Het was kennelijk de bedoeling geweest om op het patroonsfeest van Sint Sebastiaan weer een gilde te hebben. Dat lukt dus niet meer, maar er komt wel actie. Jos produceert een uitvoerig historisch verhaal, in feite een bloemlezing uit het notulenboek 1843-1892 in het gildearchief. Op 28 december, het feest van Onnozele Kinderen, is er op uitnodiging van Becht een bespreking met een aantal Tilburgers die allen, de één met meer recht dan de ander, als nabestaanden van gildebroeders uit de negentiende eeuw kunnen worden beschouwd. Uitgenodigd worden: Th. B. Donders (de zoon van Jos Donders jr.) en J.C.M.M. Bressers, C.L.M. van Dun, G.J.J. Dijkmans, P.J. Knegt, K.J. Pessers, mr. J.W. Taminiau en F.J.J. Franken. Alleen de laatste zegt af wegens hoge leeftijd, drukke werkzaamheden en omdat hij zich niet bewust is van enige connectie van zijn familie met het gilde. De rest is aanwezig. Resultaat van de bespreking is een circulaire van 7 februari 1966 namens *'de initiatiefnemers'* ondertekend door Theo Donders. Er zal op 15 februari een bijeenkomst zijn in het paleis-raadhuis, waar Jan van de Mortel uit Vught, vice-voorzitter van de Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden en een 'celebrity' in die kringen, en Jos Jacobs uit Tilburg, raadsheer van de Kring Kwartier van Oisterwijk van die Federatie aanwezig zullen zijn om *'iedere voorlichting en medewerking'* te verlenen.¹⁰⁴

Theo Donders, de kleinzoon van het laatste lid, treedt dus duidelijk op in de rol van herstichter van het gilde en dat is juridisch gezien ook een belangrijk gegeven geweest. Daarmee wordt maximaal gestalte gegeven aan het idee dat het gilde er nog steeds is en alleen nog maar gereanimeerd behoeft te worden door niet alleen belanghebbenden, maar zelfs fysieke erfgenamen. Op de avond zelf blijkt Van de Mortel ziek te zijn, maar Jacobs kan het ook alleen wel af. Wel aanwezig zijn de wethouder voor cultuur, Harrie Pontzen, die later ook lid zal worden, de voorzitter en secretaris van de Federatie en de hoofdlieden van de twee andere Tilburgse gilden. Zij kunnen beschouwd worden als de getuigen bij dit ontwaken van de 'schone slaper'.¹⁰⁵ Pas op 18 oktober 1966 volgt een tweede bijeenkomst, waar Van de Mortel zijn beloofde verhaal wél kan komen houden. Daarvoor wordt nu een veel grotere groep mogelijke belangstellenden uitgenodigd. Nu niet meer alleen afstammelingen van vroegere gilde-

broeders, maar ook lieden die uit anderen hoofde geïnteresseerd zouden kunnen zijn en met name een aantal vrienden van Theo Donders, veelal kunstenaars, die in zijn toen bij de woninginrichtingzaak horende 'Kunstzaal' exposeerden.¹⁰⁶ Van de dertig genodigden komen er maar acht opdagen. Desalniettemin kan Jos Jacobs bij brief van 31 oktober aan de burgemeester positief resultaat meedelen. Het antwoord van Becht markeert het definitief herstel van het gilde en wel met hartelijke zij het niet lijfelijke deelneming van deze hoogste vertegenwoordiger van de burgerlijke overheid: *'Zeer geachte heer Jacobs, met verwijzing naar uw bief van 31 oktober j.l. en de daarin vervatte uitnodiging de bijeenkomst op maandag 7 november a.s. in het restaurant van de schouwburg bij te wonen, moet ik helaas berichten dat ik in de onmogelijkheid verkeer die uitnodiging aan te nemen. We hebben op die avond n.l. een samenkomst als afsluiting van de onteigening van de binnenstad, en daaraan kan ik mij niet onttrekken. Met grote vreugde en nog grotere voldoening heb ik kennis genomen van het feit dat de feestdag van uw patroonheilige St. Sebastiaan op 20 januari a.s. zal worden gevierd, en dat dan de overheden zullen optreden. Ik heb reeds toegezegd dat, zodra de drie oude Tilburgse Gilden b.v. bij het koningschieten van één der Gilden in 1967, weer bijeen zullen zijn, en ontvangen zullen worden in het paleisraadhuis, ik elk der Gilden als herinnering aan die dag een zilveren schildje zal schenken. Het zal mij een vreugde zijn die dag te beleven.'*

Het eerste koningschieten in 1967 vond plaats in de tuin van de pastorie van de parochie van de H. Lidwina. Voor het schieten zien we op de trappen van de kerk een zestal heroprichters waaronder rechtsboven Theo Donders en tweede van links Sjef van Delft die de eerste koning zou worden. Vooraan met hoge hoed Huub van Erve en Michiel van den Hout twee Tilburgse gildebroeders van resp. Sint Dionysius en Sint Joris, die aanwezig waren in hun hoedanigheid van bestuurslid van de Kring Kwartier van Oirschot. (Coll. Sint Sebastiaan).

En zo geschiedde: op 7 november was een 'Voorlopige Hoogheid' samengesteld, bestaande uit: C. van Dun hoofdman, Th. Donders deken¹⁰⁷, J. van Son deken, en de oudraden J. van Delft, K. Pessers, K. Wijnen en Jos. Zeegers. Op 20 januari 1967, de eerste 'Statiedag' na de heroprichting worden ze in hun functie gecontinueerd. Men begint die dag met een H. Mis in de abdijkerk van Koningshoeven. Daarna is er een feestelijke bijeenkomst en maaltijd in het 'a.s. gildehuis' Boerke Mutsaers.¹⁰⁸ Sebastiaan voegt zich nog datzelfde jaar ook weer op zijn plaats in de driejarige cyclus van het koningschieten. Op 24 september wordt Sjef van Delft de eerste koning na het ontwaken. De

twee andere Tilburgse gilden assisteren als vanouds en trekken mee naar het gemeentehuis, waar de nieuwe koning aan burgemeester Becht wordt voorgesteld. Deze doet zijn belofte gestand: alle drie de gilden ontvangen van hem een zilveren herinneringschild.

Het herleefde gilde floreert: na twee jaren zijn er al weer twintig gildebroeders, op maandagavond wordt er geschoten in de doelen bij Boerke Mutsaers, de traditionele feesten worden weer gevierd, er wordt deelgenomen aan de activiteiten van de Kring Kwartier van Oirschot van de Federatie van Schuttersgilden en een eerste hoogtepunt in het nieuwe leven: Sint Sebastiaan organiseert in juni 1971 in het kader van de manifestatie 'Tilburg Totaal' samen met de twee andere Tilburgse gilden in het Leijpark een Landjuweel voor de Federatie.

Ondertussen zijn de oude gildeschatten gerestaureerd en waar nodig vervangen door of aangevuld met nieuwe, meestal door de kunstenaars-gildebroeders ontworpen attributen. Het reglement, de Kaart, wordt met behoud van zoveel mogelijk oude elementen gereviseerd.¹⁰⁹ Men blijft het predikaat 'koninklijk' voeren, hoewel men aanvankelijk verzuimt daarvoor netjes toestemming te vragen. Dat gebeurt pas als koningin Beatrix kort na haar inhuldiging besluit eens opruiming te houden in de wildgroei van koninklijke verenigingen en bedrijven en dragers van het predikaat hofleverancier. Zij nodigt via de burgemeester alle pretendenten van deze titels uit om hun bestaan en rechten te bewijzen. Sebastiaan doet dat kennelijk op overtuigende wijze. In het najaar van 1985 besluit Hare Majesteit om het predikaat 'koninklijk' dat door haar overgrootvader was verleend te bestendigen.¹¹⁰ Een relaas over de verdere wederwaardigheden van het ontwaakte Sebastiaansgilde bewaren we graag tot een later tijdstip. Het kan dan ook een beschrijving bevatten van de viering van het 500-jarig jubileum.

Bijlage

Testament van 25 mei 1504

Cont sy enyegelicke(n) dat come(n) syn voir ons scepen(en) ond(er)gescr(even)

michiel hen(ric) roloes heylwych syn huysvr(ouw) Jan v(er)amelvoert en(de) michiels voers(creven) kynde(re)n daer teg(en)woerdich en(de) hebben

michiel en(de) heylwych voers(creven) syn wittige huysvr(ouw) gemaekt geordinert een testament en(de) erfscheydinge als hier

nae volget. It(em) ind(en) ierst(en) make(n) sy sinte lamb(er)t ene(n) brasp(en)ning

nae elcx doot eens te bet(alen) sinte barbelen gulde ses pet(er)s om die taeffel te stofferen eens te bet(alen). It(em) den ... s(anct)i sp(iritu)s vier

peters nae elcx doet half eens te bet(alen). It(em) der kercke(n) in tilb(or)ch vier

peters nae elcx doet half eens te bet(alen). It(em) sinte peters gulde twe peters nae elcx doet half eens te bet(alen).

Item ons(er) vrouwe(n) guld(en) een duwele. Item sint ka(teri)ne(n) gulde

ene(n)
 st(uver) eens te bet(alen). It(em) sint An(n)a guld(en) 1 st(uver) eens te
 bet(alen). It(em) sinte sebastiaan
 1 st(uver) eens te bet(alen). It(em) sinte crispyn en(de) crispiaan 1 st(uver)
 eens te bet(alen). Item den p(er)soen 1 st(uver) eens te bet(alen). Item den
 cost(er) een
 blanck eens te bet(alen). It(em) Jan v(er)amelvoert sal hebbe(n)
 houwe(n) erfelick(en) besitte(n) twe lop(en)s(aet) lands aen den bedbuere
 geleg(en)
 met syne(n) commer. It(em) noch twe lop(en)s(aet) erffs geheyte(n) reyne(n)
 ack(er).
 It(em) een lop(en)s(aet) erffs by coppe(n) hoff dat vorsten eynde totte(n) graft
 toe. It(em) XII lope(n) rogge(n) erfp(achts) dat thonis meeus gelden(de) is.
 It(em) ses lope(n) rog(ge)n dat Jan van aerle gelden is. It(em) een half
 buend(er) beempts tot twe platse aen livegoer. It(em) een
 buend(er) in meeus hoeve te wetene twe lop(en)s(aet) voir die
 leye en(de) het and(er) over die leye. It(em) het weffgetou metten
 cam(m)en. It(em) michiels kynd(er) sullen hebbe(n) alle(n) and(eren)
 erffgued(en)
 die h(ier) niet genoempt ende oeck dat vierdel vand(en)
 beempt in meeus hoeve te weten(e) nae doet michiels
 en(de) heylwigen en(de) hebbe(n) geloeft dese erffdeyning(en) test(ament)
 vast
 en(de) stentich te houwe(n) en(de) dat elk syn(en) commer sal geld(en) dat
 die anderen ende hon gued(en) sull(en) sijn ongehouden Dat(um) XVc
 en(de) vier opt(en) pynxstave(n)t sc(abini) bont stevens.

**(Bron: Rechterlijk archief Tilburg en Goirle, inv. nr. 258bis, fol. 18v.
 Met dank aan Arjan van Loon en Wim de Bakker voor hun assistentie
 bij de transcriptie).**

Noten

KHSS: Archief van het Koninklijk Handboogschutterssgilde Sint-Sebastiaan
 van Willem III te Tilburg, berustend in RAT.
 RAT: Regionaal Archief Tilburg.
 RATG: Rechterlijk Archief Tilburg en Goirle, berustend in het RAT.

- 1 De titel is ontleend aan de enigszins railerende beschouwing over het ontwaakte gilde van G. Berkelmans: 'De opera van het spook', in: *Historische Bijdragen, orgaan van de Heemkundekring Tilborgh*, jrg. 3 (1972), nr. 4/5, p. 14 vv. Hij gunt op basis van de door hem toen geraadpleegde archiefstukken van het gilde ook een aardige kijk in het gildeleven met name in de negentiende eeuw. De geschiedenis van het Sint-Sebastiaansgilde is ook beschreven door de eerste hoofdman na de herleving, Cees van Dun. Zijn tekst, bewerkt en vermeerderd door Pieter van Dun en Gerard Steijns werd uitgegeven als: *'Het Koninklijk handboogschuttersgilde "Sint Sebastian" te Tilburg; wetenswaardigheden omtrent het gilde, verzameld en opgetekend door Cees van Dun'* (Tilburg, 1977). Dit artikel bouwt daarop voort met verwerking van nieuwe bronnen en inzichten.
- 2 Peter Nissen, 'Schuttersgilden en hun historische identiteit', in: *Schuttersgilden en hun Beschermheiligen* (Uden, 2000), p. 9.
- 3 RATG, inv. nr. 258bis, fol. 18v. De hier en daar zeer moeilijk leesbare akte is indertijd opgemerkt door archiefmedewerker Arjan van Loon, die ook mede het afschrift heeft gemaakt, dat hierna als bijlage is opgenomen. Hoewel de datering duidelijk 'XVc ende vier opten pynxtavent' luidt, is de akte ingeschreven achter op een katern van het protocol van 1507. We kunnen slechts gissen naar de reden waarom dat gebeurde. Misschien omdat de beschikking toen pas

hoefde te worden uitgevoerd? Een andere mogelijkheid is dat er wat achterstallig onderhoud is gepleegd. De twee schepenen Jan die Bont en Claus Stevens, voor wie de akte verleden is, zijn juist allebei in 1507 afgetreden. Misschien hadden ze nog een klad liggen, dat nog moest worden ingeschreven. De identificatie van Michiel en zijn vrouw geschiedt mede op gezag van wijlen Jos. Van Dijk, wiens inmiddels door Luud de Brouwer in een geautomatiseerd bestand omgezette toegang op het rechterlijk archief van Tilburg en Goirle onontbeerlijk is voor een onderzoek als het onderhavige. In de onderhavige akte staat het patroniem geschreven als 'Roloes', in andere bronnen heet Michiel 'Rolochs' of 'Roeloffs'.

Het betreft onder andere grond of pacht daaruit aan of in de Bedbuer, Reijnenacker, Coppenhof, Lievegoor, Meeus Hoeve. Deze bezittingen zijn met name in het westen van het grondgebied van Tilburg gelegen. Zie voor de identificatie: J.R.O. Trommelen en M.P.E. Trommelen, *Tilburgse toponiemen in de 16e eeuw. Een tentatieve reconstructie en naamsverklaring* (Tilburg, 1994). Michiel Hendrik Roelofs, die ook met de toenaam Stappaerts, de naam van zijn moeder voorkomt, is pas veel later, kort voor 23 juni 1532 gestorven. Zijn kinderen delen dan de erfenis waaronder onroerende goed, dat deels op dezelfde plekken ligt als waar bezittingen lagen die in 1504 aan Jan Veramelvoirt zijn toebedeeld. Waarschijnlijk was moeder Heijlwich in 1504 ziek en is toen haar inbreng in de huwelijksgoederen veiliggesteld voor haar eigen familie. Michiel moet daarna hertrouwd zijn met Agnes dochter van Peter van Beurden. In augustus 1532, een paar maanden na de deling door de kinderen Roelofs, staat zij namelijk onafhankelijk daarvan als weduwe van Michiel Roelofs en vrouw van Peter voor schepenen om het vruchtgebruik van landerijen in de Creijvense Akkers over te dragen aan een zwager. (RATG inv. nr. 280, fol. 9-10 en 12).

5 De andere zijn de 'gulden' of altaren van Sint Barbara, Sint Petrus, O.L.Vrouw, Sint Catharina, Sint Anna en Sint Crispinus en Crispianus. Al deze altaren komen voor in: P.C.Boeren, 'Uit de parochiegeschiedenis van Tilburg vóór 1600, in: H.J.A.M. Schurink en J.H. van Mosselveld (red.), *Van Heidorp tot industriestad, verkenningen in het verleden van Tilburg* (Tilburg, 1955), p.77vv. Het Sint Sebastiaansaltaar en de daarbij behorende broederschap kent Boeren overigens pas uit het hierna nog te noemen testament van 1540. Ook aan 'Sint Lambert' wordt een braspenning nagelaten. Hiermee zal echter de kathedraal van Luik bedoeld zijn. Deze werd vaak in Brabantse testamenten bedacht, want daarmee werd de schuld van 'onrechtvaardig goed' ofwel onrechtmatig verworven eigendommen a.h.w. afgekocht.

6 RATG, inv. nr. 279, fol. 27v. d.d. 5 januari 1532.

7 RATG, inv. nr. 280, fol. 25 d.d. 1533.

8 RATG, inv. nr. 287, fol. 6-7 d.d. 24 april 1540. Laureijs was een gefortuneerd man, die van meer broedersschappen lid was en ook andere geestelijke instellingen bedacht. Laureijs is ten minste nog enige jaren in leven gebleven. Op 13 december 1544 verkoopt hij nog grond in de Veldhoven, belendend aan een perceel van Claes Andriessen van Gorcum (zie hierna), en verklaart dan dat deze verkoop een correctie betekent op het bepaalde in zijn testament (RATG, inv. nr. 291, fol. 20r/v).

9 RATG, inv. nr. 312, fol. 60v-61 d.d. 8 maart 1567. Jan Aert Reijnbouts was lid van de schepenbank van Tilburg van 1547 tot 1567, waarvan de laatste zeven jaren als president. Lucretia van Son geb. Crillaerts was herbergierster in de 'De Vos en de Craen' aan de Heuvel, een van de zogenaamde schoutenherbergen. Zij was daar de opvolgster van haar vader Adriaen Adriaen en haar grootvader Adriaen Reijner Crillaerts, die na elkaar van 1513 tot 1540 schout van de heerlijkheid Tilburg en Goirle waren. Haar moeder Geneveva van Haestrecht was een bastaarddochter van Jan van

- Haestrecht, heer van Tilburg en Goirle. Zie P.C. Boeren: 'Uit de parochiegeschiedenis ...', p. 90. Vlak bij het Kerkven, op het Heike, lagen ten minste vanaf de 18e eeuw de doelen van Sint Sebastiaan. Men kan zich afvragen of dat iets met deze zaak te maken heeft.
- 10 W.H.Th. Knippenberg, 'Brabants gildezilver', in: *De Gildetrom*, jrg. 17 (1970) p. 23 v.
- 11 KHSS, inv. nr 23
- 12 RATG inv. nr. 287, fol. 73v-74r, dd 4-4-1541; nr. 300, fol. 73v-74r, dd 3-4-1555; nr. 307, fol. 40v-41r, dd 31-12-1561. P.C. Boeren, 'De Tilburgse wolnijverheid tot het begin der 17e eeuw', in: *Van Heidorp...*, p. 129-130; G. Steijns, *De Koningen van het Sint-Sebastiaansgilde Tilburg en hun zilver* (Tilburg, 1989), p 9-13.
- 13 In 1532 wordt als belending genoemd 'Jan Boen priester' en in 1563 het huis 'De Zwaan'. Het huis van Van Vessem moet ergens bij het nog bestaande Zwaanstraatje hebben gestaan.
- 14 Een zoon van Marcellis, Arnoldus (Aert) van Vessem, trad in 1564 in bij de Norbertijnen van Berne. Hij werd in 1607 abt maar stierf een jaar later in de refugie van die abdij te 's-Hertogenbosch. Veel gegevens over zijn familie en met name de sterfdata kennen we uit het door hem aangelegde 'necrologium' van de abdij. Zie: G. van der Velden O. Praem, *Het Necrologium Bernense van Arnold van Vessem uit 1574 aangevuld met de namen van de abdijleden tot 1986* (Heeswijk, 1986). De familie van Marcellis van Vessem, zowel bloed- als aanverwanten, is lange tijd met het Sebastiaansgilde verbonden geweest. Een dochter Jenneken was gehuwd met Michiel Goijaert Jan Michiels, achterkleinzoon van de Michiel Henrick Roelofs van het testament van 1504. Hun dochter Digna trouwde omstreeks 1600 met Bartholomeus Lemmens alias Van Tulder, koning van Sint Sebastiaan in 1617. Samen werden zij de ouders van Marcellis van Tulder, koning in 1653. Een andere dochter, Gijsbertken, huwde Peter Peter Thonissen van Beurden, die tweemaal (1581-1582 en 1590-1591) burgemeester, d.w.z. beheerder van de dorpsfinanciën, was en wiens vader waarschijnlijk te identificeren is met de Peeter Antonis van een konigsschild uit dezelfde tijd als dat van Marcellis van Vessem. Hun achterkleindochter Jenneke Willem Segers trouwde in 1661 Adriaen Maes of Masius, schepen van Tilburg van 1678 tot 1680 en in 1664 koning van Sint Sebastiaan. En ten slotte daarvan weer de achterkleindochter, Johanna Catharina Vergouwen, werd de echtgenote van de lakenkoopman Francis Gerard de Rooij, hoofdman van Sint Sebastiaan van 1749 tot 1802.
- 15 G. Steijns: *De Koningen ...*; idem: 'Het ontstaan van het Sint-Jorisgilde te Tilburg' in: *500 Jaar Sint Joris Tilburg* (1983) p.23 vv.
- 16 Pas in 1665 wordt door de vrouwe van Tilburg, Margaretha de Noyelles weduwe van Lancelot van Grobbendock, op verzoek van haar hervormde notabele onderdanen een derde schuttersgilde gesticht, het Kolveniersgilde, dat enige decennia later geheel bevolkt door katholieke Tilburgers gecontinueerd wordt onder de bescherming van de kerkpatroon Sint Dionysius. Hierover: W. Knippenberg, 'Het kloveniersgilde van Sint Dionysius te Tilburg', in: *De Gildetrom*, jrg. 24 (1977) p. 66-68, 25 (1978) p. 15-16, 31-32 en 47-48. Op het eind van de 18e eeuw duikt in de archieven nog een jonggezellen-gilde van Sint Catharina op, maar daarvan is het wel overgeleverde concept-reglement waarschijnlijk nooit door de heer bekrachtigd en het is de vraag of het werkelijk levensvatbaar is geweest. Zie hierover: G. J.W. Steijns, 'Een gilde van "Jongmans onder den naame van Sinte Catharina" te Tilburg', in: *Jaarboek van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van de Antwerpse Kempen*, Nieuwe Reeks LVII (Turnhout, 1985), p. 409 vv.
- 17 KHSS inv. nr. 1 en 1a. We hebben van dit reglement alleen nog maar twee van elkaar afwijkende afschriften. Één is vervaardigd voor 'Adriaan Jan Colen hooftman van de voors. Gilde'. Colen was in 1717 nog koning en is in 1749 overleden en als hoofdman opgevolgd door Francis G. de Rooij. Het andere vormt het begin van de tekst van het 'gildeboek'. Erachter staan de namen of handtekeningen met data van intrede van de gildebroeders vanaf 14 september 1779 tot 1843. Bovendien is het vermeerderd met vier artikelen over de begraving van gildebroeders en hun vrouwen alsmede over die ondertekening door nieuwe leden en ontbreekt het slot met de datum en ondertekening door Lancelot. Wij volgen hier de tekst van het oudste afschrift.
- 18 Over 'Identiteit en gemeenschap in dorp en stad. De samenstelling en maatschappelijke betekenis van de schuttersgilden in Noord-Brabant in verleden en heden' bereidt Jette Janssen-Beij op dit moment een dissertatie voor. Daarvoor zullen ook de Tilburgse gilden onderwerp van onderzoek zijn. Bedoelde aspecten van de geschiedenis van Sint Sebastiaan zijn daarom in dit artikel slechts summier aan de orde gebracht.
- 19 Meer over Sebastiaan als patroon van handboogschutters en pestlijders: Wouter Prins, 'Schuttersheiligen' in: *Schuttersgilden en hun beschermheiligen* (Uden, 2000), p. 23 vv; en : Johanna Jacobs (red), *Sebastiaan, martelaar of mythe* (Zwolle, 1993), passim.
- 20 Deze en andere hierna nog volgende gegevens over de pest in Tilburg en Sint Sebastiaan zijn ontleend aan: Luud de Brouwer: 'De aenclevende sieckte', de pest in Tilburg voor 1630', in: *Tilburg, tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur*, jrg. XIII (1995) p. 3-13.
- 21 RATG, inv. nr. 347, f. 203v
- 22 OAT inv. nr 741 fol. 70v. Opmerkelijk is dat beide glazen van de patroonheiligen van schutters hier in één post worden genoemd. Het nieuwe retabel boven het hoofdaltaar was beschilderd 'metter hijstorie van Sint Denijs patroon deeser kercke ende den Edelen Ridder ende Martelaar Sint Jooris' (ibidem fol. 88).
- 23 T. Kappelhof, 'Overheidsfinanciën en plaatselijke belastingen in het grootste dorp van Staats-Brabant: Tilburg 1621-1790', in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, jrg. 66 (1983), p. 36-37.
- 24 RATG Varia, processtukken 1626. De voor het bewijs benodigde gegevens zijn : 'geschreven vuyt den boeck daer op bij mij getekent zijn allen de gestorven persoonen van der godts gave ende begraven bij de dekens van Sinte Sebastiaen. Peeter Jan Adriaens'.
- 25 Het kon ook anders, bijvoorbeeld door of namens de Hertog van Brabant of op diens gezag door de hoofdgilden van het hertogdom in de stad Leuven. Zie hierover E. van Autenboer, *De kaarten van de schuttersgilden van het Hertogdom Brabant (1300-1800)* (Tilburg, 1993), m.n. p. 12 vv.
- 26 RAT, Archief van het Sint-Jorisgilde. Het reglement is geschreven op een nu deels afgesleten lange reep perkament en verleend door het echtpaar Van Malsen-van Haestrecht. De niet meer leesbare datering moet dus ergens tussen 1507 en 1519, de jaren van hun huwelijk, gelegen hebben.
- 27 KHSS inv. nr. 1 en 1a.
- 28 RAT, Archief van het dorpsbestuur, inv. Van Visvliet nr. 596, manuaal van de rekening 1576-1581. Het gaat hier niet om de echtgenote van een Markgraaf van Antwerpen, die titel kwam de hertog van Brabant en bijgevolg dus Philips II toe. Gelezen moet worden dat de vrouw van 'de Markgraaf' vertrokken was in Antwerpen op haar reis naar Den Bosch. Om welke markgraaf of markies het hier gaat is niet duidelijk. Waarschijnlijk een van de legerbevelhebbers uit die tijd, die deze titel mochten voeren, zoals bijvoorbeeld Emmanuel de Lalaing markies van Rentry.
- 29 Een opmerkelijke strafbepaling is wel deze: 'Item of eenig Schuttebroeder of iemant anders tusschen de doelen in schieten eenige onbetamelijcke woorden quam te spreecken oft eenige andere ongeschicktheijt voort stelde, dien sal gehouden sijn sijnen hoet te

- hangen aan de pinnen van het with der doelen soo lange dat ider een van den heule (partij) daar op eens sijnen peijl scheut sal gelost hebben'. Ook mocht ter handhaving van de lieve vrede in de doelen niet met 'charte of met teerlingen' gespeeld worden. Beide artikelen staan nog steeds in de kaart.
- 30 Een uitvoerige beschrijving van deze 'blijde inkomste' van de jonge erfstadhouder in: Edmond Meelis, *Uit Tilburgs verleden; losse schetsen uit de geschiedenis van Tilburg* (Tilburg, z.j.) p. 97 vv.
- 31 Nog steeds staat dat wapen daarin. De huidige standaard is een getrouwe kopie van die uit de 19e eeuw, die bewaard is gebleven, en die waarschijnlijk ook weer een kopie is geweest van een eerder exemplaar.
- 32 Maarten Prak: *Republikeinse veelheid, Democratische enkelvoud; Sociale verandering in het Revolutietijdvak 's-Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen, 1999), p. 269 vv.
- 33 Het portretmedaillon met op de achterzijde een afbeelding van Sint Sebastiaan is kennelijk nageschilderd naar de primitieve portretgravure van Antonij in harnas en met bevelhebbersstaf, zoals dat voorkomt in: J.H. van Heurn, *Historie der stad en Meyerey van 's-Hertogenbosch, alsmede de voornaamste daaden der Hertogen van brabant* (4 delen, Utrecht 1776-1778), II, t.o.p. 443. Het moet uit de tweede helft van de 19e eeuw stammen, want in een eerder vaandel wordt blijkens de rekening nog in 1808 voor 10 gulden een geborduurde afbeelding van Sint Sebastiaan aangebracht (KHSS, inv. nr. 23).
- 34 Eigen ingezonden verslag van het feest in het *Weekblad voor Tilburg* d.d. 23 september 1867.
- 35 In de getuigenverklaring over het rouwbord van 1786 (zie hierna) wordt uitdrukkelijk vermeld '...zonder dat op hetzelfde bord of schild eenige omschrijvinge ja selve geene letteren gevonden worden'.
- 36 Begraving 1651: fr. Domitianus Simons: 'Toen de pest heerste in Oud-Tilburg' in: *Rooms Leven, weekblad voor het katholieke gezin in het dekenaat Tilburg*, dd. 8 december 1956. We weten niet om de hoeveel tijd toen om het koningschap werd geschoten. Geen van de oudste kaarten van de Tilburgse gilden vermeldt dat. Pas de overeenkomst van 1765 (zie noot 42) is daarin heel duidelijk: elke twee jaar schiet één der gilden koning, dus een periode duurt zes jaar. Vanaf 1814 wordt dat drie jaar: elk jaar met de kermis wordt er om de beurt op de vogel geschoten (verslag van een vergadering op 7 september 1814 in het 'gildeboek': KHSS inv. nr. 1).
- 37 Proces verbaal RAT Not. 70 (notaris Andries van der Burgh) akte 175 d.d. 11-12-1725: 'Een glas waarop geschildert was aen de binnenseijde St, Sebastiaan gebonden aen eenen boom met eenige figuren van boogen en peijlen, waerinne geschreven stont S.Bastiaan; groot in de hooghte negen en een half duim. En in de breete seven en een half duim, waaronder heeft gestaen een glas groot in de hooghte vier en een half duim en in de breete drie en een halffduim, waarop geschreven stont Corstiaen Nauwens Coninck van S. Bastiaensgulde anno 1660, boven welck glas van negen en een half duim in de hooghte gestaen heeft een glas groot in de hooghte vier en een half duim en in de breete drie en een half duim, waarop geschildert was het wapen vanden selven Nauwens'. De grenskerk op Steenvoort werd gebouwd in 1650 maar was al omstreeks 1668 niet meer als zodanig in gebruik. Men kerkte vervolgens enige tijd in particuliere huizen en in een bijgebouw van het kasteel op de Hasselt. In 1691 werd de schuurkerk op 't Heike gebouwd in 1715 een tweede op 't Goirke. Adriaen Soffaerts was feitelijk de eigenaar van het huis dat tot grenskerk werd verbouwd. Zie over deze laatste: W. Knippenberg en J. Jacobs, *Het koningszilver van het Sint Jorisgilde Tilburg*, in: *500 Jaar Sint Joris Tilburg* (1983) p. 34.
- 38 KHSS inv. nr. 6. Corstiaen Nouwens, op 6 mei 1631 gehuwd met Yda Antonis Everaerts van Eethen, die waarschijnlijk blijkens de akte van huwelijksvoorwaarden van zijn dochter Maria kort voor 1661 overleden is, staat als zesde op deze chronologische lijst. Wellicht duidt daarom het jaartal op het raam niet op zijn koningschap maar op zijn overlijden. Marcellis van Tulder, die in 1653 overleden is, staat er nog niet in.
- 39 De Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden vaardigden toen bij plakkaat het 'Reglement op de politieke reformatie van de Meierij van 's-Hertogenbosch' uit, waarin definitief wordt bepaald, dat de katholieke inwoners van de bekleding van openbare ambten worden uitgesloten. Desondanks bleven er overigens zo nu en dan, ook bij gebrek aan hervormde kandidaten, katholieke schepenen benoemd worden, zeker in tijden dat de handhaving van het gezag van Den Haag door oorlogsomstandigheden werd gehinderd, zoals bijvoorbeeld in het rampjaar 1672.
- 40 Zie noot 15. Over de zeer ambivalente verhouding tussen de gereformeerde overheid en de schuttersgilden en ook de onderlinge verhoudingen tussen de ingezetenen van beiderlei religies zie: G. Rooijackers, *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853* (Nijmegen, 1994).
- 41 Archief gilde Sint Dionysius: 'Gildeboek' fol. 53.
- 42 Het verslag van de bijeenkomst is opgenomen in het 'Gildeboek', KHSS inv. nr. 1. Ook in het gildeboek van Dioysius is het opgetekend.
- 43 De herbergiers van 'Het Zwaard' en 'De Gouden Leeuw' uit de families Schaepsmeeders, Van Rijen, Perié, Timrott en Marsé zijn na elkaar ook allemaal lid van Sint Sebastiaan geweest. Jan Timrott werd in 1825 koning en beeldde zijn herberg op zijn koningsschild af. Hendrick Michiels Schaepsmeeders, was driemaal koning en daardoor keizer in 1775. Op zijn eerste koningsschild van 1761 zien we hem als bode en herbergier aan tafel in de gelagkamer betalingen verrichten.
- 44 Soms week men wel uit naar een andere feestruimte. In de notulen van het bestuur van de Sociëteit Concordia van 28 september 1817 wordt het besluit opgetekend, dat men het verzoek van de dekens van het Gilde Sint Sebastiaan om het sociëteitslokaal voor hun jaarlijkse 'kolfdag' daags daarna te mogen gebruiken zal inwilligen.
- 45 Beschrijving van dit schild door W. Knippenberg en J. Jacobs in: *500 Jaar Sint Jorisgilde Tilburg*, p.36.
- 46 Koningsschilden van Johannes Nouwens (1737), Adriaan van der Vliet (1751) en Hendrik Schaapsmeeders (1761). Zie: G. Steijns, *De koningen ...*
- 47 Deze opmetingstekening zat bij de overdracht in 1967 niet meer in het eigen gildearchief maar moet al ooit eerder in de prentcollectie van het Tilburgs gemeentearchief terecht zijn gekomen. De schutsboom is ook al duidelijk op deze plek getekend op de kaart van de heerlijkheid Tilburg en Goirle van Diederik Zijnen uit 1760.
- 48 KHSS inv. nr. 10.
- 49 RAT, Not. 70 (notaris Andries van der Burgh) akte 90, dd. 5-4-1724. De schuld wordt pas op 22 april 1749 aan de weduwen Coolen en Couwenbergh voldaan.
- 50 RAT, Not. 156 (notaris Isaac Bles), akte 156, dd. 11-11-1807. De akte wordt ondertekend door 35 gildebroeders. KHSS inv. nr. 1 'gildeboek'.
- 51 De bescheiden m.b.t. de verkoop en verhuur in KHSS inv. nr. 10. De twee stukken bouwland (in 1830 kad. Sectie C nr 299 en 309, tezamen groot ca. 50 aren) zijn nog steeds in het stratenpatroon te herkennen: Aan weerszijden van de Piusstraat, in het westen begrensd door de Bisschop Zwijzenstraat en in het oosten door de Heikestraat, in het zuiden uitlopend in de nog bestaande spie en in het noorden tot aan het vroegere Sint Jorispad en de Doelenstraat.

Illustratie bij het verslag van de openingsrit in 1865 van de spoorlijn Breda-Tilburg in het tijdschrift *Nederlands Magazijn*. De uitdossing van de gildebroeders klopt aardig met de voorgeschreven kleding in die dagen en de nog bewaard gebleven attributen. (Coll. RAT).

De straatnaamgeving is in dit gebied al lange tijd beïnvloed door het feit dat hier het bezit van Sint Sebastiaan lag, zij het dat men in 1881 bij het raadsbesluit m.b.t. de Sint Jorisstraat en -pad duidelijk misgegrepen heeft wat betreft de patroonheilige. De doelen van de andere twee gilden lagen overigens wel dichtbij: die van Sint Joris lagen op enige afstand ten noorden van de oude schuurkerk tussen het huidige Piusplein en de Bisschop Zwijsenstraat, die van de Kolveniers juist ten noorden van de Varkensmarkt tussen de Bisschop Zwijsenstraat en de Oude Dijk.

- 52 KHSS inv. nr.10 dd. 2-10-1884.
- 53 KHSS inv. nrs. 4, 10 en 23.
- 54 RAT, RATG inv. nr. 644, d.d. 18-7-1786.
- 55 Sinds de 'Statiedag' van 1989 hangt het rouwbord van sint Sebastiaan (weer?) wel in de 'parochiekerk' van het gilde. Het is opgehangen in de gedachteniskapel voor de overledenen in de kerk van Sint Dionysius 't Heike.
- 56 KHSS inv. nr 1. Op 23 april 1823 wordt overigens besloten om 'het oude baarkleed' te verkopen (KHSS inv. nr. 2). Men verzorgde ook wel de begrafenis van andere familieleden dan de echtgenotes van gildebroeders. Nog in het gemeenteverslag van 1892 staat in een opsomming van alle 'instellingen tot voorkoming van armoede' het 'Koninklijke Handboogschutters-gilde St. Sebastiaan' genoemd als lijkbezorgers voor de eigen leden.
- 57 De kroniek berust in twee versies in het RAT (Collectie handschriften 1634-1945) maar is in 1918 door L.G. de Wijs in delen in *Het Nieuwsblad van het Zuiden* gepubliceerd en ook in overdruk uitgegeven onder de titel: *Uit het Dagboek van een Tilburger, Cronique in en omtrent Tilburg voorgevallen, aangeteekend door L. de Lelie en J.B. de Beer*. Deze vermelding daarin op p.4.
- 58 G. Steijns, *De koningen.....*, p. 37-41. De zilveren vogels worden traditioneel aan de keizer geschonken als afkoopsom voor het recht dat hij door zijn keizersschap zou hebben op het bezit van de totale gildeschat. Zie hierover E. van Autenboer a.w., p. 315 vv. In 1997, ruim dertig jaar na de heroprichting heeft het gilde voor de tweede maal een keizer gekregen in de persoon van Joop Sleddens. Voor hem is een nieuwe keizersketen gemaakt.
- 59 KHSS inv. nr 10.
- 60 De notulenboeken lopen van 1819 tot 1892 (KHSS inv. nrs. 2-4). Daarnaast vallen ook veel gegevens te putten uit het kasboek 1803-1893 (KHSS inv. nr. 23). Voor een daarop berustende schildering van een aantal aspecten van het gildeleven in de negentiende eeuw zie ook G. Berkelmans a.w.
- 61 De voor de Tilburgse brouwerijen concurrerende invoer van het

kwaliteitsbier uit Diest was een eeuw tevoren al eens aanleiding geweest voor een regelrechte 'handelsoorlog' tussen de twee plaatsen. In 1733 wil Tilburg de verkoop belasten; Diest wijst dan op het feit dat Tilburgse lakens in heel Brabant onbelast verkocht mogen worden en dreigt met een klacht bij de Raad van Brabant (Edm. Meelis, a.w., p. 93 vv.)

- 62 KHSS inv. nr. 2.
- 63 Leonardus Daniël Krever (Delft, 1799 - Tilburg 1866) was schoenmaker aan de Heuvel maar kennelijk ook verdienstelijk muzikant. Een van zijn toen nog jonge 'kinders' (hij huwde in 1822) heeft het in dat vak nog ver geschopt: Jacobus Johannes Krever (Tilburg 1824-1891) werd lid en directeur van de Nieuwe Koninklijke Harmonie en had een bloeiende praktijk als 'muziekmeester'. Van zijn lessen hebben ook diens eigen kinderen weer geprofiteerd: twee zonen studeerden verder aan het conservatorium van Keulen. Een daarvan, Jacques (geb. Tilburg, 1863) werd uiteindelijk cellist bij de Berliner Philharmoniker. Zie: H.J. Zomerdijs, *Het muziekleven in Noord-Brabant 1770-1850* (Tilburg, 1981) p. 371-372, en: Frans van Puijtenbroek, *Tilburgse toonzettingen; 125 jaar gesubsidieerd muziekonderwijs, een sociaal-culturele verkenning* (Tilburg, 1994), p. 32-33.
- 64 KHSS inv. nr. 2 en 3. Was dit de relikwie die door chroniqueur De Lelie (zie noot 57) wordt vermeld: '1778 den 10 Januari is door den Heer Martinus van Bommel in de Heikense kerk een beeld van St. Sebastiaan met een relequi vereerd'? Kennelijk werd ze door het gilde als eigendom beschouwd. Johannes Zwijsen was sinds 1832 pastoor en hij en zijn latere kapelaan en opvolger Van der Lee hebben herhaaldelijk stelling genomen tegen wat ze als zedenvervalding aanmerkten, ook en misschien wel vooral waar het de 'betere kringen' betrof, die toch het goede voorbeeld moesten geven. In het algemeen stonden zeker de schuttersgilden wat dit betreft bij de clerus in een kwade reuk. Gildebroeders van Sint Sebastiaan (met name de latere koningen August Jansen en Henri Latour) spelen ook een rol in het conflict over de viering van carnaval in 1857 (RAT, Archief parochie H.Dionysius Heike, inv. nr. 753, het zg. Dagboek Van der Lee; de episode wordt uitvoerig beschreven in: Paul Spaapens, *Vrouwke, 't is vastenaovond. De geschiedenis van vier eeuwen vastenaovond en carnaval in Tilburg* (Tilburg, 1996) p.19 vv.). Zie over dit onderwerp in het algemeen vooral: Gerard Rooijackers, a.w., met name p. 494 vv. (over de schuttersgilden), 374 (Tilburgse bals en concerten), 412 (Carnavalsconflict).
- 65 Dit moet slaan op het ensemble van de priester Philip van Roij, sinds 1818 dirigent van het kerkkoor van 't Heike. Hij liet de koorzang begeleiden door een orkest, aanvankelijk Congregatie van Sint Caecilia geheten, dat als 'Harmoniegezelschap' een eigen bestaan ging leiden en ook bij allerlei feestelijke gelegenheden optrad. 's Zondags na de mis werd in de kerk gemusiceerd en een vaste traditie werden de vrijdagavondconcerten, eerst in de sociëteit Concordia, later in de Philharmonie. Zie: H.J. Zomerdijs, a.w. p. 133-134; Frans van Puijtenbroek, a.w. p. 30-31.
- 66 Tot de 60 oprichters van de Nieuwe Harmonie in 1843 behoorden twaalf leden van Sint Sebastiaan, waaronder de latere hoofdman P.C. Verschuuren. Op de oudste groepsfoto van de Nieuwe Koninklijke Harmonie uit 1867 staan er negen. Nog veel meer naast familie is lid. Deken-schrijver C.P.G. Cox zat in het eerste bestuur en was voorzitter van 1851 tot 1864. De laatste (wnd.) hoofdman, Louis Broekhans was tot aan zijn dood in 1894 bestuurslid. (J.J.N.M. van der Marck e.a., *Gedenkboek der "Nieuwe Koninklijke Harmonie" van Tilburg bij gelegenheid van haar vijf-en-zeventig-jarig bestaan* (Tilburg, 1918), m.n. p. 7, 21 en 37).
- 67 Kroniek De Lelie/De Beer p. 95. Zowel in 1840 als in 1841 wordt een A. van Opstal gildebroeder. Zou het conflict zo opgelost zijn?

- 68 KHSS inv. nr. 3 en 23. De prijs in Antwerpen was overigens toch nog laag gehouden omdat men er de oude hoofdmansplaat (helaas!) had ingeleverd.
- 69 De familie Goijarts of Goijaerts was een familie van timmerlieden en aannemers. Adriaan Goijarts (1811-1886) was een zoon van Johannes Goijarts en Johanna van Boxel. Zijn broers Anthony (1807-1881) en Johannes Franciscus (1813-1890) waren koning van Sint Sebastiaan in resp. 1840 en 1837. Hun zus Johanna Antonetta (1815-1888) huwde de houthandelaar en wagenmaker Hendrikus Johannes Dijkmans (1808-1882) die koning was in 1843. Een vierde broer Petrus (1817-1857) was ook gildebroeder, Adriaan zelf is dat nooit geweest evenals een vijfde broer, de gemeentearchitect Cornelis Hubertus Goijarts (1820-1881). Maar die was weer gehuwd met Maria Elisabeth Verschuuren, een zus van de kleermaker Petrus Carolus Verschuuren (1814-1890), die in 1886 nog de laatste echte hoofdman van Sint Sebastiaan werd. Zijn opvolger Louis Broekhans was slechts waarnemend. Dit is maar één voorbeeld van hoe het gilde in die tijd een bundeling van familieclusters was. Soortgelijke opstellingen zijn te maken van bijvoorbeeld de families Verschuuren, Donders en Bressers. Veelal waren dat families van neringdoenden uit het centrum van de stad. Het gilde had zeker omstreeks 1850 bijna het karakter van een winkeliers- of middenstandsvereniging.
- 70 KHSS, inv. nr. 3 en 4. Zie ook: Ronald Peeters, *Koning Willem II op- perbevelhebber van het leger, ondernemer en grootgrondbezitter in Tilburg* (Tilburg, 1999), passim. In het tweede 'Jaarboekje voor de boogschutterijen in het Koninkrijk der Nederlanden voor 1848-1849' (p.38-41; uitgegeven door A. van der Mast te Gorinchem) wordt onder het lemma van Sint Sebastiaan Tilburg verslag gedaan van de in Den Haag behaalde successen. Er wordt ook een stukje historie en een beschrijving van de activiteiten van het gilde gegeven en wel met bijzondere vermelding van het aandeel van de Tilburgse gilden bij de plechtige eerstesteenlegging van het Tilburgse paleis. Een uitvoerig verslag van het concours met ruime aandacht voor de prestaties van Sint-Sebastiaan Tilburg staat in het Dagblad van 's-Gravenhage van 30 juli 1847. Alle in Den Haag te behalen prijzen gingen naar Sint Sebastiaan. Een verguldzilveren met een email gemeentewapen van Den Haag versierd medaillon berust nog in de verzameling van het gilde.
- 71 Over die dood en over Frankenhoff: Ronald Peeters a.w. en Ariette Schippers, 'Koning Willem II overleed te Tilburg 17 maart 1849' in: *Mensen van vroeger*, jrg. 6/71 (1979) nr. 7/8/9/, p 121-136.
- 72 De hierna volgende episode is onlangs uitvoerig besproken in dit tijdschrift, zodat we hier met een beknopt verhaal volstaan. Zie: Jo Pluymakers en Gerard Steijns, 'Het heeft Zijne Majesteit behaagd ... Het handboogschuttersgilde Sint Sebastiaan en Koning Willem III' in: *Tilburg XIX* (2001), nr. 3, p. 75-96.
- 73 KHSS inv. nr. 14 Stukken betreffende de verlening van het predikaat Koninklijk en nr. 4, notulen 27 augustus 1849.
- 74 KHSS inv. nr. 14.; en nr. 4, notulen 18 oktober 1851.
- 75 Het diploma dat ter ere hiervan samen met een gouden legpenning door 58 schutterijen aan de koning werd aangeboden bevat ook de handtekeningen van het bestuur van Sint Sebastiaan Tilburg: P.L. Donders (hoofdman), C.P.G. Cox (deken-secretaris), P.H. van Dun (koning), C. Bressers (oudraad), H. Latour (oudraad), G. Teurlings (oudraad), P.C. Verschuuren (oudraad), H.J. Dijkmans (deken), A. van Gils (cornet) en M.C.N. Bressers (alpheris). Alles bekrachtigd met het stempel van het gilde. De verenigingen die ten minste tien gulden aan de kosten voor de gouden penning hadden bijgedragen kregen een bronzen naslag. In de verzameling van Sint Sebastiaan berust deze nog. Zie hierover: J. Pluymakers' artikelenreeks: 'Koning Willem III en de Handboogsport' (1-5) in: *Handboogsport, orgaan van de Nederlandse Handboog Bond*, jrg. 50 en 51 (2000-2001).
- 76 Een en ander heeft desondanks geleid tot misverstanden. Veel schutterijen hebben het opperbebeschermheerschap toch beschouwd als een bijzondere band met hun gezelschap, andere zijn later de wettelijk verplichte zogenaamde 'koninklijke goedkeuring' van hun statuten als de bevestiging daarvan gaan zien. In een enkel geval is dat later ook geaccepteerd. Op dit moment mogen zich nog 'koninklijk' noemen de volgende vijf handboogschutterijen: De Batavieren in Hulst (wipschutters, doch niet meer actief), Gilde St.-Sebastiaan in Tilburg, St.-Sebastiaan 1408 in Maastricht (wipschutters), Concordia in Amsterdam en Amicitia in Schijndel.
- 77 Er zijn maar twee toernooien op 't Loo gehouden. In 1852 werd gemeld dat er daar om financiële redenen geen wedstrijd zou plaatsvinden, maar er kwam een goedkoper alternatief. Zijne Majesteit verstrekte aan elke vereniging 'een sierlijk gedreven verguld zilveren ster, benevens een blauw zijden met zilveren strepen doorweefd lint om dezelve te dragen' als persoonlijke prijs voor de schutter die in 32 schoten het hoogste aantal punten of vogels schoot. Dit zogenoemde koningschieten moest bij elke schutterij afzonderlijk plaatsvinden. In Tilburg werd besloten om deze wedstrijd wel samen met 'Honos' te organiseren maar ieder voor zijn eigen prijs. Op gezamenlijke kosten wordt de voorgeschreven vogel gemaakt. Zie : Pluymakers en Steijns a.w.
- 78 Zie hiervoor noot 66. De onderlinge relatie blijft sterk. In 1868 verzet men zelfs het koningschieten, dat traditioneel op kermismaandag moet plaatshebben, naar de dinsdag, omdat de Nieuwe Koninklijke Harmonie het 25-jarig jubileum viert.
- 79 De notulen uit die tijd laten dit ook vermoeden. KHSS inv. nr. 4. Zie ook: Pluymakers en Steijns a.w.
- 80 In het eigen archief is hierover een uitgebreide briefwisseling bewaard en in het notulenboek wordt van e.e.a ook omstandig verslag gedaan (KHSS inv. nrs. 4, 20 en 21. Zie ook Pluymakers en Steijns a.w.)
- 81 KHSS inv. nr. 4. Een geïllustreerd verslag van deze eerste treinrit door o.a. minister Thorbecke en de feestelijkheden eromheen verscheen in: *Nederlands Magazijn* 1865 nr. 45, 46 en 47. De originele tekeningen, waaronder een die de gildebroeders in vol ornaat voorstelt, berusten in Rijksmuseum Twente.
- 82 Zie hiervoor noot 34.
- 83 KHSS inv. nr.4.
- 84 Pluymakers en Steijns a.w.
- 85 KHSS inv. nr 4. en 17 en G. Berkelmans, a.w. De kortste notulen zijn die van de vergadering van 27 september 1880: 'Tegenwoordig uitsluitend L.Franken. Niets te verhandelen gesloten'.
- 86 *Tilburgsche Courant* 1-9-1881 en *Nieuwe Tilburgsche Courant* 4-9-1881.
- 87 Zie hiervoor noot 52.
- 88 KHSS inv. nr 4.
- 89 *Officieele feestgids voor de Kroningsfeesten te Tilburg 12 en 13 september 1898*, p. 15-16.
- 90 KHSS dossier Jacobs, brief van het gemeentebestuur d.d. 20-11-1916.
- 91 Zie hierover G. Rooijackers a.w. met name p. 53 vv. en A.J.A. Bijsterveld, 'Het maakbare verleden. Regionale geschiedenis en etnologie in Brabant op de drempel van de eenentwintigste eeuw' in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, jrg.17-18 (2000-2001), p. 270 vv.
- 92 Dat is kennelijk niet onopgemerkt gebleven. In de *Nederlandse Leeuw* van juli 1920 (jrg. 38, kolom 183-184) publiceert redacteur Steenkamp beschrijvingen van een zestal van heraldische motieven voorziene koningsschilden van het Sint-Sebastiaansgilde, die hij 'tij-

- dens een groot festival' in Tilburg heeft gezien. De firma Donders heeft nog jaren daarna als dat te pas kwam, bijvoorbeeld voor een kerstetalage de gildeattributen gebruikt ter versiering van de zaak.
- 93 Kort tevoren was er door de gemeenteraad een commissie benoemd die in 1925 rapporteerde, dat als er in Tilburg een museum zou moeten komen er geen voldoende basis was voor een kunstmuseum, maar wel voor een museum over de geschiedenis van de stad en dan met name de textielindustrie. Dit heeft uiteindelijk geleid tot de stichting van het Nederlands Textielmuseum. Een breder bedoeld historisch museum is er voorsnog niet gekomen. Wat er al aan historische voorwerpen was of werd verzameld, werd ondergebracht in het depot van het gemeentearchief. Van Delft kon niet bevroeden dat nu pas, in 2004, serieus overleg gevoerd wordt tussen het inmiddels herleeft Sint Sebastiaan en het Stadsmuseum Tilburg i.o. om aanzienlijke delen van de gildeschat daar onder te brengen.
- 94 KHSS dossier Jacobs (kopie).
- 95 Archief Gemeentearchivaris: brief d.d. 17 september van B en W aan de gemeentearchivaris. Blijkens een bijlage heeft wethouder Appels een onderhoud gehad met Jos. Donders jr., die hem ook meedeelde dat er 'in Amerika' belangstelling zou zijn voor de collectie. Dit blijkt men als een loos dreigement te taxeren.
- 96 Dit en het hiernavolgende is gebaseerd op: RAT, Archief van de Gemeentesecretarie Tilburg 1938-1985, inv. nr. 52 en KHSS doss. Jacobs.
- 97 Het standpunt van de adviseurs en dus de daaruit voortvloeiende gemeentelijke juridische actie is gebaseerd op artikel 1699 van het oude Burgerlijk Wetboek over de ontbinding van publiekrechtelijke rechtspersonen: '1. Het zedelijk ligchaam op openbaar gezag ingesteld wordt niet vernietigd door den dood of den afstand van het lidmaatschap van alle de leden, maar blijft als zodanig bestaan, tot zoo lange hetzelfde wettiglijk is ontbonden. 2. Indien alle de leden in voege voorschreven ontbreken, is de arrondissementrechtbank, onder welker gebied het ligchaam is gevestigd, bevoegd om, op verzoek van den belanghebbende, en na verhoor en zelfs op requisitoir van het openbaar ministerie, de maatregelen voor te schrijven, welke tusschentijds in het belang van het zedelijk ligchaam mogten worden vereischt.' Cruciaal in deze zaak is geweest of het negentiende-eeuwse gilde nog steeds onveranderlijk als het openbaar zedelijk ligchaam kon worden beschouwd wat het onder het 'ancien regime' was geweest en of de gemeente in dat geval als belanghebbende kon worden aangemerkt.
- 98 Jos Donders jr. was kort tevoren op 21 mei 1964 overleden.
- 99 KHSS doss. Jacobs. Het vonnis is gepubliceerd in: *Nederlandse Jurisprudentie* 1965, nr. 148.
- 100 F.A. Brekelmans toenmalig stadsarchivaris van Breda zegt in stelling IX bij zijn proefschrift *De Belgische enclaves in Nederland* (Nijmegen, 1965): 'De bezittingen van een rechtspersoonlijkheid bezittend onder het Ancien Regime opgericht schuttersgilde, dat nimmer bij geldig besluit der gezamenlijke leden is opgeheven, gaan indien niet tevoren terzake een andere regeling is getroffen door het bevoegd orgaan, na het overlijden van het laatst overgebleven lid over op diens erfgenamen.' En stelling X specifiek doelend op de situatie in Breda e.o.: 'De nog bestaande schuttersgilden in de voormalige baronie van Breda bezitten rechtspersoonlijkheid krachtens het bij hun oprichting door de prins van Oranje verleend octrooi.' Hij verwijst dan naar 'Art. 14 lid 2 sub 1o der Wet van 22 april 1855 (Stbl. 32) tot regeling en beperking der uitoefening van het regt van vereeniging en vergadering'. Wat voor de heren van Breda zou gelden, zou dan ook voor die van Tilburg moeten opgaan. Maar dat zegt hij niet expliciet. G. Berkelmans (a.w., zie noot 1) vindt dat 'Het omtoveren van de lijkschouw op het ... gilde tot een vertoning van de
- schone slaapster ... de prijs (kan) wegdragen voor de beste loer welke Themis Clio gedraaid heeft', ofwel dat de rechter met zijns inziens oneigenlijke argumenten de historie naar zijn hand heeft gezet. De hele affaire verdient overigens nog eens een goede juridische en dan met name rechtshistorische studie. Zoiets zou echter in dit kader te ver voeren.
- 101 RAT, Archief van de Gemeentesecretarie Tilburg 1938-1985, inv. nr. 52: briefwisseling tussen het gemeentebestuur en de advocaat mr. Notten.
- 102 *Nieuwsblad van het Zuiden* d.d. 7 april 1965.
- 103 Archief van de Gemeentesecretarie Tilburg 1938-1985, inv. nr. 57 en KHSS doss. Jacobs. Van de bijeenkomst is ook een uitvoerig gestencild verslag gemaakt met als titel: 'Heroprichting van het handbooggilde Sint Sebastiaan Tilburg' en ondertekend door 'A.J.M. Jacobs Wnd. Secretaris en Schatbewaarder'.
- 104 Ibidem. Uit een brief van Theo Donders aan J. Bressers van 17-1-1966 blijkt dat men aanvankelijk toch wel op 20 januari gemikt had, maar Van de Mortel zou dan verhinderd zijn geweest. (KHSS, stukken afkomstig van Kees Bressers).
- 105 Er is van deze bijeenkomst, die meer het karakter van een voorlichtingsavond dan van een actievergadering had, wel een uitvoerig verslag gemaakt door Jos Jacobs, maar dat bevat geen presentielijst. Uit de namen van de deelnemers aan de discussie valt op te maken dat waarschijnlijk alleen de initiatiefnemers en de vermelde bijzondere gasten aanwezig waren.
- 106 KHSS doss. Jacobs. Uitnodigingen zijn verzonden aan: burgemeester Becht, Th.B. Donders*, J.C.M.M. Bressers*, C.L.H. van Dun*+, G.J.J. Dijkmans+, P.J. Knegtel, K.J. Pessers*, mr. J.W. Taminiau, H.N. Pontzen*, M.H. Palmen, J. Zuring*, drs. H.J.A.M. Schurink, dr. F.A. Vercammen, A.H.K. Jurgens*, J.A. Zeegers*+, J.G. van de Ven (deskundige handboogsport)+, J.A.P. Nahon, deken Van Oort, burgemeester C. Becht(*), K.C. Wijnen*+, J. van Delft*, C. Mandos*, Jos van Son*+, mr. Claassen, A. Jongbloed*+, W. van der Elzen*; en door bemiddeling van Jos Zeegers ook nog: J. van Riel*, J. Sicking, J. Kreijkamp, H. de Corti*. Becht meldt verhinderd te zijn. (de met + gemerkten zijn aanwezig, die met * zijn ook lid geworden, Becht erelid).
- Voor de kunstenaars en 'Kunstzaal Donders' zie het hierna volgende artikel van Chris Bergman.
- 107 Theo (Th.B.) Donders (Tilburg, 1927) zal vanaf dan tot 2002 dekenpenningmeester blijven. In dat jaar wordt hij benoemd tot 'gildeheer', een titel die in het leven was geroepen voor burgemeester Becht en na diens uitreden ook nog tot zijn dood gedragen was door Cees (J.C.M.M.) Bressers. Bij de herdenking van het zilveren jubileum van het 'ontwaken' van het gilde in 1991 krijgt Theo Donders voor zijn verdiensten de 'gouden speld' van de gemeente Tilburg.
- 108 KHSS doss. Jacobs.
- 109 Dat is daarna nog tweemaal gebeurd, de eerste maal in 1979 omdat men er, toen het nieuwe Burgerlijk Wetboek van kracht werd, toch echt niet onderuit kon om formeel de status van vereniging aan te nemen. Bij die gelegenheid is ook een Stichting Gildeschat Sint Sebastiaan in het leven geroepen, die de veelal historische bezittingen van het gilde in eigendom heeft gekregen en voor het gilde dient te beheren en behoeden voor teloorgang. De tweede wijziging was in 2002 om nog steeds met behoud van zoveel mogelijk oude elementen de bestuursstructuur te vereenvoudigen. Inmiddels heeft het gilde zijn sociale activiteiten toevertrouwd aan een onafhankelijke charitatieve stichting, de Jan Kruijssen Stichting, die op kleine schaal beoogt 'in stilte wel te doen'.
- 110 De bestendiging wordt conform de nieuwe richtlijn voor 25 jaren verleend, ingaande 26 november 1985.